

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

TÜRKÇEDE KATKISIZ EYLEM YAPILARI

Yüksek Lisans Tezi

Merve KARGALI

Ankara, 2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

TÜRKÇEDE KATKISIZ EYLEM YAPILARI

Yüksek Lisans Tezi

Merve KARGALI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKÇEDE KATKISIZ EYLEM YAPILARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1- Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

2- Prof. Dr. Murat KÜÇÜK

3- Dr. Öğr. Üyesi Gülşah KADEM

Tez Savunması Tarihi

04.06.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN danışmanlığında hazırladığım “Türkçede Katkısız Eylem Yapıları (Ankara-2024)” yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

09.07.2024

Merve KARGALI

ÖN SÖZ

Türkçede katkısız eylemler, geleneksel dil bilgisi kitaplarında yardımcı eylemler ile kurulan birleşikler olarak nitelendirilmiştir. İngilizce alanyazında “light verbs” terimiyle anılan katkısız eylemler, çeşitli dillerde dilin biçimbilim, anlambilim ve sözdizim düzlemlerinde sıklıkla araştırılan bir konu olmuştur. Ancak Türkçede katkısız eylemlerin tanımlanması, sözlüksel eylemler olarak betimlenmesi, cümle düzeyindeki üye yapısı, bu yapıların konusal ilişkileri ve bu eylemlerin tespit edilmesinde kullanılacak ölçütlerin belirlenmesi günümüze kadar tam olarak aydınlatılmamıştır. Bununla birlikte bu eylemlerin ve bu eylemlerle kurulmuş yapıların sınıflandırılması, nasıl oluştuğu, yardımcı eylemler ve katkısız eylemlerle sonlanan deyimsel yapılardan farkı, yapısal özellikleri ve sözlüksel olarak ele alınıp alınamayacağı gibi konular ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bu nedenle Türkçede katkısız eylemlerin tanımlanması ve tespit edilmesi, bu eylemlerle kurulan katkısız eylem yapılarının nasıl oluştuğu ve özellikleri tezin konusunu oluşturmaktadır.

Katkısız eylemler üzerine var olan çalışmalar modern dilbilim yaklaşımlarını temel almıştır. Fakat katkısız eylemleri konu alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle var olan çalışmalar değerlendirilerek Türkçe katkısız eylemler çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak Türkçede katkısız eylem yapılarını incelemek için Türkçenin kendi yapısına uygun ölçütler geliştirilmelidir. Bu çalışmada biçimbilim, sözdizim ve anlambilim düzlemleri temel alınarak Türkçede katkısız eylem yapıları incelenmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle alanyazında katkısız eylemlere dair betimlemelere ve tartışmalara yer verilmiştir. Daha sonra İngilizce başta olmak üzere Farsça, Korece gibi dillerdeki araştırmacıların yaklaşımlarıyla elde edilen veriler çözümlenmeye çalışılıp Türkçe için uygunluğu test edilmiştir. Türkçede katkısız eylem yapılarının “light verbs” yaklaşımları doğrultusunda temel özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katkısız

eylemlerin ve bu eylemlerle kurulmuş yapıların sınıflandırılması, nasıl oluştuğu, katkısız eylem yapılarının cümle düzeyinde üye yapısı, katkısız eylem yapısının bileşenlerinin rolü, yardımcı eylemler ve bu eylemlerle sonlanan deyimsel yapılar gibi yapılardan farkı, yapısal ve işlevsel özellikleri ve sözlüksel olarak ele alınıp alınamayacağı gibi konular teorik olarak ele alınmış ve geliştirilen ölçütlerle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma boyunca daima varlığını gösteren herkese teşekkürlerimi iletmek istiyorum. Tez konumu belirlememi sağlayan, bilimsel titizliği, sorgulayıcı ve araştırmacı bakış açısı kazandırması bakımından bilgi birikimiyle ve yol göstericiliğiyle her türlü desteği veren danışman hocam Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a; öğrenimim süresince bilimsel ve manevi katkılarından ötürü hocam Prof. Dr. Murat KÜÇÜK'e ve sayın Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Kadem'e; lisans eğitiminden beri beni her koşulda destekleyen ve tezimin Farsça kısımlarında yardımlarını esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rıza HEYET'e sonsuz minnetlerimle teşekkür ederim. Tez yazım aşamasında önerilerini esirgemeyen ve bilimsel katkılarını sunan bölümümüz Arş. Gör. Yunus SARAR'a, sevgili dönem arkadaşım Elvan ÜNLÜ'ye, dostluğunu esirgemeyen sıra arkadaşım Aydan Burcu ÖZDEM'e ve her koşulda beni destekleyen Şahin YAZICI'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Merve KARGALI

ANKARA - 2024

Bu tez çalışması, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı Türk Dil Kurumunun Lisansüstü Eğitim ve Araştırma Bursu ile desteklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Adı.....	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Tezin Konusu.....	2
1.4. Araştırma Soruları.....	2
1.5. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları.....	2
1.6. Tezin Bölümleri.....	3
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	4
2.1. Türkçede ve Diğer Dillerde Katkısız Eylemler Üzerine Yaklaşımlar.....	4
2.2. Temel Eylem.....	11
2.3. Yardımcı Eylem.....	12
2.4. Karmaşık Yüklemler.....	14
2.4.1. Seri Eylem Yapıları.....	16
2.4.2. Yükseltme Eylemleri.....	17
2.4.3. Yeniden Yapılandırılmış Yüklemler.....	18
2.4.4. Katkısız Eylem Yapıları.....	19
2.4.5. Geçişim.....	21
2.4.6. Deyim Yapıları.....	22
3. TÜRKÇEDE KATKISIZ EYLEMLER.....	26
3.2. Katkısız Eylem Yapısı Nasıl Oluşur?.....	30
3.3. Katkısız Eylem Yapısını Oluşturan Unsurlar.....	33
3.3.1. Ad Unsuru + Katkısız Eylem.....	33

3.4. Katkısız Eylemlerin Üye Yapısı ve Cümle Düzeyinde Konusal İlişkileri.....	34
3.5. Katkısız Eylem Yapısında Sık Kullanılan Eylemler.....	38
3.5.1. et-.....	39
3.5.2. eyle-.....	42
3.5.3. kıl-.....	43
3.5.4. yap-.....	45
3.5.5. ol-.....	48
3.5.6. ver-.....	50
3.5.7. çek-.....	52
3.6. Katkısız Eylem Yapısının Belirlenmesinde Temel Ölçütler.....	55
3.4.1. Anlambilimsel Ölçüt.....	57
3.4.2. Sözdizimsel Ölçüt.....	58
3.4.3. Biçimbilimsel Ölçüt.....	61
3.4.4. Sözlükselleşme Ölçütü.....	62
3.4.5. Sesbilimsel Ölçüt.....	63
3.4.6. Yazımsal Ölçüt	64
3.4.7. Ölçütlerin Değerlendirilmesi.....	64
4. SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA.....	71
ÖZET.....	78
ABSTRACT.....	79
TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER DİZİNİ.....	80

KISALTMALAR

Ar.: Arapça

BEE: Bulanık eylem eylemleri

e: Küçük eylem

Far.: Farsça

Fr.: Fransızca

geç. z.: Geçmiş zaman

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

KE: Katkısız Eylem

KEY: Katkısız Eylem Yapısı

koş.: Koşaç

lok.: Lokatif (bulunma hâli)

LV: Light Verb

LVC: Light Verb Construction

N: Noun (ad)

o: Olay

PARSEME: PARSing and Multiword Expressions (Çok Sözcüklü İfadeleri Etiketleme Kılavuzu)

TDK: Türk Dil Kurumu

TKE: Tam katkısız eylemler

V: Verb (eylem)

v: little v (küçük eylem)

V+NP: Verb + Noun Phrase

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Adı

“Türkçede Katkısız Eylem Yapıları”

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

İngilizce alanyazında katkısız eylemler üzerine yapılan çalışmalar uzun zaman öncesine dayanır; ortaya konulmuş ve geliştirilmiş çalışmalar oldukça fazladır. Dolayısıyla bu çalışmalar, katkısız eylemler ve bu eylemle oluşan yapıların; yardımcı eylemler, katkısız eylemlerle sonlanan deyimisel yapılar ve birleşikler gibi diğer yapılardan farkını, onu tanımlayan özellikleri ve bu eylemleri tespit etme yollarını dilin çeşitli düzlemlerinden yararlanarak ayırt edici olarak ortaya koymuştur. İngilizce alanyazında bu çalışmaların fazlaca yer alması ve çeşitli diller üzerine çok sayıda çalışma bulunması katkısız eylemlerin diller arası bir olgu olduğunu göstermektedir.

Türkçe alanyazını taradığımızda ise bu konu üzerine kapsamlı bir çalışma olmadığını görmekteyiz. Katkısız eylemler, günümüze kadar üzerine doğrudan eğilmeden eşdizimlilik, çokanlamlılık gibi konular kapsamındaki çalışmalar içerisinde kısmi olarak ele alınmış, biçimsel görünümü eş olan ancak sözdizimsel ve anlambilimsel olarak birbirinden tamamen farklı olan temel eylem; katkısız eylemlerle sonlanan deyimisel yapılar; katkısız eylemleri geleneksel anlamda tanımlayan yardımcı eylemler ve bu eylemlerle kurulan birleşikler gibi yapılar birbirinden anlambilimsel, sözdizimsel ve biçimbilimsel olarak pek çok açıdan ayrılmasına rağmen göz ardı edilmiştir.

Bu sebeplerden ötürü, bu çalışmada katkısız eylemler ve özellikleri betimlenecektir. Diğer dillerde yapılan (İngilizce, Farsça, Urduca, Japonca vd.) katkısız eylem tanımlamaları ve bu eylemlerin tespit edilmesinde kullanılan ölçütler belirlenecek; bu ölçütlerin Türkçe için uygulanabilirliği tartışılacaktır. Türkçenin yapısına uygun olan

ölçütler uygulanacak ve sözdizim, anlambilim ve biçimbilim gibi düzlemlerden hareketle Türkçe katkısız eylem yapılarını belirleyen ölçütler tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda diğer yapılardan ayrılan yönleri ortaya koyarken, Türkçede katkısız eylemlerin ve oluşturdukları yapının betimlenmesi konusunda önemli bir adım atılmış olacaktır.

1.3. Tezin Konusu

Türkçede katkısız eylemlerin tanımlanması ve İngilizcede işlevsel ve yapısal olarak nitelendirilen “light verb” yaklaşımları çerçevesinde betimlenmesi, bu eylemlerle kurulan katkısız eylem yapılarının nasıl oluştuğu ve özellikleri tezin konusunu oluşturmaktadır.

1.4. Araştırma Soruları

Bu çalışmada Türkçede katkısız eylem yapıları incelenirken aşağıdaki soruların yanıtları aranacaktır:

i. Katkısız eylemleri; temel eylem, yardımcı eylem ve bu eylemlerle sonlanan deyimsel yapılardan nasıl ayırt edebiliriz?

ii. Katkısız eylemin işlevsel ve sözlüksel alanlar arasında sözdizimsel dağılım göstermesi nedeniyle bu eylemleri, hangi ulam içerisinde değerlendirmek gerekir?

iii. Ad + katkısız eylem yapısında, katkısız eylemin yapıya anlamsal katkısı nasıl derecelenir?

iv. Katkısız eylem yapısının bileşenlerinden her birinin yüklem olarak yer aldığı cümledeki rolü nedir?

v. Katkısız eylemlerin üye yapısı nasıl gerçekleşir, bu yapıların konusal ilişkileri sözdizimsel birimde nasıl lisanslanır?

1.5. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu tezin kapsamını, katkısız eylemler ve bu eylemlerle kurulmuş yapıların alanyazında yer alan incelemeler ve yaklaşımlar oluşturmaktadır. Ayrıca Türkçede bu yapıların tespit edilmesi, betimlenmesi ve çözümlemeleri yer almaktadır. Tezin sınırlılıklarını ise katkısız eylemler temelinde yapılan tartışmalar oluşturmaktadır. Katkısız eylemleri belirlemede PARSEME 1.1 tarafından sunulan karar ağacı testleri ve çok sözcüklü ifadeler derleminden ve Türk Dil Kurumu genel ağındaki Güncel Türkçe Sözlük'ten yararlanılmıştır.

1.6. Tezin Bölümleri

İlk bölümü; tezin amacı ve önemi, konusu, araştırma soruları, kapsam ve sınırlılıkları oluşturmaktadır.

İkinci bölümde ise tezin kuramsal çerçevesini oluşturan katkısız eylem yapısını araştırmanın tarihçesine yer verilmiş, katkısız eylemlerle sıklıkla karıştırılan eylemlere dair temel kavramlar ve özellikleri, katkısız eylem yapısından ayrılan diğer eylem yapıları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde katkısız eylemlerin tanımlanması ve sınırları, nasıl oluştukları ve katkısız eylem yapısında sıklıkla kullanılan eylem bileşenleri tartışılmıştır. Daha sonra bu yapıların belirlenmesinde kullanılan temel ölçütler belirlenip çözümlenmiştir. Ayrıca katkısız eylem yapısını oluşturan bileşenlerden ad unsuru ve katkısız eylem; anlamsal, sözlüksel ve sözdizimsel özellikleri açısından incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca katkısız eylemlerin üye yapısı ve cümle düzeyinde konusal ilişkileri değerlendirilmiş ve çözümlenmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Türkçede ve Diğer Dillerde Katkısız Eylemler Üzerine Yaklaşımlar

Türkçede katkısız eylemlerin tanımlanması, sözlüksel eylemler olarak betimlenmesi ve bu eylemlerin tespit edilmesinde kullanılacak ölçütlerin belirlenmesi konusu günümüze kadar tam olarak aydınlanmış değildir. Türkçede *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *yap-*, *ver-*, *çek-* gibi eylemler, geleneksel dilbilgisi kitaplarında genellikle *bağımsız yardımcı eylemler* (free auxiliaries) olarak adlandırılmış ve bu eylemlerin bir ad ile birleşerek *birleşik eylemler* (compound verbs) meydana getirdiği belirtilmiştir (Aksan, 1983: 254; Banguoğlu, 2007: 482; Ergin, 2009: 386; Korkmaz, 2007: 241). Modern dilbilgisi çalışmalarında ise katkısız eylem yapıları, bu eylemlerle kurulmuş *ad + eylem* birliktelikleri olarak karmaşık yüklemelerin (*complex predicates*) bir alt sınıfı olarak değerlendirilirken (Butt, 2003:3) kimi çalışmalarda çıplak bir *ad + eylem birleşmesi* (incorporation) (Kornfilt, 1997: 477) ya da bağımsız yardımcı eylemlerle kurulan *ad + eylem* birleşikleri olarak görülmüştür (Göksel & Kerslake, 2005:143).

Dilbilimde, katkısız eylemler, birçok araştırmacı tarafından kullanılan bir terimdir (Jespersen, 1965; Cattell, 1984; Grimshaw & Mester, 1988 vd.). Kendi başına anlamsal içerikten yoksun ve yeterli tematik güce sahip olmayan bir eylem sınıfını belirtmek için kullanılır. Katkısız eylemler İngilizcede *light verb* dışında *delexical verb* (sözlüksel olmayan eylem), *vector verb* (vektör eylem), *explicator verb* (açıklayıcı eylem), *thin verb* (hafif eylem), *empty verb* (boş eylem) ve *semantically weak verb* (anlamsal olarak zayıf eylem) gibi onu tanımlayan çok çeşitli terimlerle adlandırılmış, alanyazında kabul gören ise *light verb* (katkısız eylem) terimi olmuştur. Türkçede *light verb* terimine karşılık bu eylemleri tanımlayan özelliklerinden biri olarak anlamsal katkısızlığı sebebiyle ilk olarak Uçar'ın (2007) da adlandırdığı gibi *katkısız eylem* terimi tercih edilmiştir.

Light verb (LV) terimini ilk olarak İngilizcede kullanan Jespersen (1965), katkısız eylemleri kişi ve zaman işaretlerini alan anlamsal olarak boş bir eylem olduğunu ve birlikte kullanıldığı adın anlamsal bilgilerinin çoğunluğunu taşıdığını ifade eder. Jespersen (1965) genellikle “*to have a rest*” (istirahat et-) ve “*to take a walk*” (yürüyüş yap-) gibi İngilizce *V+NP* (Eylem + Ad Öbeği) yapılarını adlandırmak için katkısız eylem terimini kullanır. Birleşimin anlamı ve üye yapısı, *baş* (head) veya yüklemcil ad tarafından belirlenir. *Katkısız* (light) teriminin arkasındaki tahmin, bu yapıların İngilizcedeki temel eylem tanımı kalıplarına uymasına rağmen, *to take* (almak), *to give* (vermek) vb. eylemlerin tam olarak yüklem olduğu söylenemez. Bu nedenle eylemler, adlar için daha çok eylemcil bir lisanslayıcı gibi görünür. Ancak eylemler de anlamsal yüklem gücünden tamamen yoksun değildir; örneğin, *to take a bath* (banyo yap-) ve *to give a bath* (duş al-) arasında anlamsal olarak açık bir fark vardır. Bu nedenle eylemler ne tam eylemler gibi anlamsal içeriğe sahiptir ne de tamamen anlamsal içerikten yoksundurlar. Bunun yerine, ortak tahmine bir katkıda bulunmaları yönüyle anlamsal olarak katkısız görünürler. Katkısız eylemleri kesin bir sınıfa dâhil etmek zor olsa da çoğu araştırmacı *KE*'leri (Katkısız Eylem) işlevsel ve sözlüksel alanlar arasında bir dağılıma sahip ayrı bir sözdizimsel sınıf olarak kabul eder (Butt, 2004: 2).

Katkısız eylemler, *artzamanlı dilbilim* (diachronic linguistic), *birleşimsellik* (compositionality) ve *hesaplamalı dilbilim* (computational linguistics) dâhil olmak üzere çeşitli disiplinlerde dilbilimciler tarafından farklı bakış açılarıyla incelenmiştir. Artzamanlı dilbilimde, katkısız eylemlerin *temel eylemden* (heavy verb) *anlamsal ağartma* (semantic bleaching) yoluyla, bir eylemin orijinal anlamının bir kısmını veya tamamını kaybettiği bir süreç yoluyla evrimleştiği öne sürülmektedir. Dolayısıyla, bu eylemlerin *ana eylemden* (heavy verb) geliştiği ve *katkısız* (light) biçiminin tarihsel

değişimin bir parçası olarak anlamsal içeriğinin bir kısmını kaybettiği yönündedir. Bu nedenle, genellikle bir sürecin (1) parçası olarak görülmüştür:

(1) eylem (temel) → katkısız eylem → yardımcı eylem → klitik → ek

(Hopper & Traugott, 1993:108; Butt, 2004:10)

Ancak Butt (2004:10) katkısız eylemleri, dilbilgiselleşme sürecine giremediği için bu süreklilikten farklı olarak yeniden analiz etmiştir.

(2) eylem (temel) → yardımcı eylem → klitik → ek(ler)

katkısız eylem

Bazı yaklaşımlarda katkısız eylemler, anlamsal olarak boş bir yüklem lisanslayıcı (Grimshaw & Mester, 1988: 207), bazılarında ise bir yardımcı eylemin alt türü olarak kabul edilir. Diğer yaklaşımlar, katkısız eylemleri; oldukça sistematik bir şekilde eylemin anlamında sezgisel tahmine katkıda bulunan olarak görür ve bunu bir tür üye yapısı bütünlüğüne izin veren analizler içinde kodlamayı önerir. Bu yaklaşımlarda, katkısız eylem, sözdizimsel ve anlamsal olarak yüklemcil ada bağlı olarak analiz edilir. Yani, katkısız eylem bir şekilde eksiktir ve yüklemcil adın yüklem gücüne bağlıdır.

Üretici sözdizimi içerisindeki bir başka yaklaşım, katkısız eylemlerin aslında *küçük eylemin* (little v) somutlaşmış hâli olduğudur (Adger, 2002: 106). Chomsky (1957), *yardımcı eylemler* (auxiliary verbs) ve *kipleri* (modals) tanımlamak için karmaşık bir görünüm sunan küçük eylem (e) yaklaşımını kullanmıştır. Minimalist Program içerisindeki güncel analizlerde kullanıldığı şekliyle *e*, ilginç bir kategoridir; ya işlevsel ya da sözlüksel bir kategori ya da her ikisinin bir karışımı olarak yorumlanır (Shomoossi, 2012: 4). Katkısız eylemlerin karmaşık yapısı dikkate alındığında (az da olsa anlamsal fakat yüklemcil olarak bağımlı bilgiler taşıyan), *e* aslında katkısız eylem analizi için

oldukça kullanışlı görünmektedir. Bununla birlikte, *Yönetim ve Bağlama Kuramı* (Government and Binding Theory) veya Minimalist Program'la yapılan analizlerin çoğunun, yardımcı eylemler/kipler ve katkısız eylemler arasındaki ayrımı *to take a bath* (banyo yap-) örneğinde olduğu gibi birleştirme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu nedenle Hale ve Kayser (1993) ve Larson'ı (1988) takip eden Chomsky (1995) tipik olarak eksik olay yapısına sahip, sözdizimsel yer tutucu olarak hizmet eden bir eyleme atıfta bulunmak için *light verb* (katkısız eylem) terimini kullanır. Bununla birlikte, diğer çalışmalar da İngilizcedeki katkısız eylemlerin aslında yüklem neden olan olay, süreç ve sonuç durumu gibi bazı *üye yapısını* (argument structure) sağladığını göstermiştir. Cattell (1984) ise katkısız eylem yapısının ad bileşeninin yüklemcil içerik taşıdığını ileri sürer fakat hiçbir algoritmanın belirli bir tamamlayıcının hangi katkısız eylem ile birleşeceğini tahmin edilemeyeceği sonucuna varır. Bu öngörülebilirlik eksikliği, katkısız eylem yapısı çalışmalarında önemli ve çözülmemiş bir soru olmaya devam etmektedir.

Katkısız eylem yapılarını Butt (1993), *karmaşık yüklem* (complex predicates) başlığı altında sözlüksel ve sözdizimsel olarak oluşturulabilir şeklinde ifade eder. Diğer bir deyişle bu yapıların *ad + eylem* bileşenlerinden oluşmalarına rağmen dilbilgisel işlev yapıları, tıpkı basit bir yüklemde olduğu gibi tek bir eylemcil görev üstlenirler. Bu nedenle karmaşık yüklem içerisinden değerlendirilirler. Öte yandan kimi çalışmalarda katkısız eylemler, anlamsal olarak tek başına yüklem olamayan ve sözlüksel olarak tanımlanabilir bir anlam taşımayan eylemler biçiminde tanımlanmaktadır (Karimi-Doostan, 2005: 1740; Brugman, 2001: 560).

Katkısız eylemler, işlevsel bir özellik sergilemesi nedeniyle *eşdizimlilik* (collocation) çalışmalarında da önemli bir etmen olarak ele alınmıştır (Ayabakan, 2015: 73). Katkısız eylem yapısının bileşenlerinden biri olan yüklemcil ad, başka bir yapıda yer

aldığında yapının kısıtlamaları ve tanımlarına dayanarak bütünün anlamını tahmin edilebilir kılmaktadır (Family, 2014: 13). Bu durum aynı zamanda üretkenliğe de izin verir, çünkü yapıların her birinde meydana gelen tamamlayıcı türü spesifiktir ve yapı içinde tanımlanmaktadır. Wierzbicka'nın (1982) çalışması ise yeni eşdizimlerin üretilmesinde kullanılan yapısal anlamları çözmeyi önerir. Yani *derlem temelli* (corpus-based) çalışmalarında yapıdaki *yüklemcil ad* (verbal noun) unsuruna karşılık gelen “kelimelerin belirli bir katkısız eylem için geçerli bir tamamlayıcı oluşturma” derecesini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Katkısız eylemler, İngilizce, Japonca, Korece, Hintçe, Urduca ve Farsça gibi pek çok dilde yaygın bir şekilde görünürler. Dolayısıyla katkısız eylemler üzerine farklı dillerde birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin: Japonca (Grimshaw & Mester, 1988; Fujinami & Nanz, 1988), Korece (Kabyong, 1992), Fransızca (Abeillé, Godard ve Sag, 1998), Farsça (Family, 2014; Karimi Doostan, 2005), Urduca (Butt, 1993). Günümüze kadar da bu çalışmalar devam etmekte ve üzerine farklı bakış açılarıyla yenileri eklenmektedir.

Katkısız eylemler üzerine Türkçe alanyazınında başvurulabilecek en eski kaynak, Aygül Uçar'ın *Eylemde Çok Anlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler* adlı çalışmasıdır. (Uçar, 2007) Bu çalışmada katkısız eylemleri belirlemeye yönelik ölçütler sunulsa da asıl odaklandığı konu çokanlamlı eylemlerin tanımı ve sunumu üzerinedir. Çalışma, katkısız eylemler özelinde incelendiğinde *çek-* ve *ver-* katkısız eylemleri ile sınırlandırılmış olup, içeriğinde katkısız eylemlerin sözlük sunumuna dair bir öneri verilmiştir.

Bir başka çalışma ise Soner Akşehirli'nin *Türkçede Et- Katkısız Eyleminin Sözlüksel İşlevleri* adlı makalesidir (Akşehirli, 2013). Bu makalede ise *et-* eylemiyle kurulmuş katkısız eylem yapıları ve bu yapıların oluşumunda *et-* eyleminin hangi

sözlüksel işlevleri yerine getirdiği belirlenmiştir. Bu çalışma *et-* katkısız eyleminin biçimbilimsel ve sözlüksel özelliklerini belirleme amacı taşımasının yanı sıra sözdizimsel özelliklerine de değinilmiştir.

Yine katkısız eylemler lisansüstü tezlere konu olmuştur, bunlardan birisi de Dilek Göymen'in *Türkçe Konuşma Kalıplarının Anadili ve İkinci Dil Konuşurları Tarafından İşlenmesi* adlı yüksek lisans tezidir. Çalışmada Türkçe kalıp ifadelerin işlenmesinde katkısız eylemlerin kalıp ifadenin bir parçası olmasının işlemeyle etkileyebileceği ve bu sebeple ek bir etmen olarak incelenmiş olduğu görülmektedir (Göymen, 2020). Bir başka tez ise Meltem Ayabakan'ın *Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri* adlı yüksek lisans tezidir. Tez içerisinde eşdizimli sözcükler belirlenirken katkısız eylemlerle oluşmuş eşdizimliler ele alınmış ve katkısız eylem içermenin katkısız eylemlerin bir işlevinin de eşdizimlilik kurma olduğuna değinilmiştir (Ayabakan, 2015). Yine benzer şekilde Neticeyi Tayyibe Eken'in *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler* adlı doktora tezi de katkısız eylemlerle kurulan sözcük birlikteliklerinin frekans değerlerine yer vermiştir (Eken, 2015). Ayrıca bu birlikteliklerin benzer yapılarla karışmasının sebebini katkısız eylemler üzerine yeterli açıklamalar bulunmamasından kaynaklandığına dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak katkısız eylemler özelinde detaylı bir çalışma Türkçe alanyazında bulunmamaktadır. Var olan sınırlı çalışmalar ise katkısız eylemlerle bağlantılı olan birçok çalışmayı da yeterli ve kapsamlı bir açıklama olmadığı için sınıflandırma ve tanımlama açısından etkilemektedir.

2.2. Temel Eylem

Temel eylem (full verb); bir hareket, olay ya da durumu ifaden eden *sözlüksel eylem* (lexical verb) ya da *ana eylem* (main verb) olarak da adlandırılan, *yardımcı eylemler* (auxiliary verbs) dışındaki tüm eylemleri içeren açık bir eylem sınıfıdır. Bir eylem cümlesinin “ana eylemi” daima temel/sözlüksel eylemdir ve genellikle eylem öbeğini yönetir (Crystal, 2003).

Temel eylemler İngilizcede (1)'deki gibi cümlede tek başına bulunabilir veya (2)'deki gibi yardımcı eylemlerle birlikte de kullanılabilirler.

(1) She *plays* the guitar in her room. “Odasında gitar çalıyor.”

(2) She *has been dancing* for an hour. “Bir saattir dans ediyor.”

Türkçede ise örneğin *et-* eyleminin hem temel eylem hem de katkısız eylem olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Katkısız eylemlerin de sözlüksel eylemler olması temel eylemlerden ayırt edilmesini zorlaştırır da katkısız eylemin oluşturduğu katkısız eylem yapısı biçimsel, sözdizimsel ve gördüğü işlev bakımından tamamen birbirinden farklı sınıflar olarak görülmektedir.

(3) Evlatları onu tüm malından etti.

(4) Duruşmada suçlarını itiraf etti.

Verilen örneklere bakıldığında (3)'te *et-* eylemi cümlede “yoksun bırakmak” anlamında temel eylem olarak kullanılırken (4)'te ise *et-* eylemi “itiraf” yüklemcil adının belirttiği işi gerçekleştirmek işlevindedir ve anlamsal olarak katkısız olması sebebiyle katkısız eylem yapısı oluşturmaktadır.

2.3. Yardımcı Eylem

Yardımcı eylemler (auxiliary verbs), İngilizce dilbilgisinde *ana eylemi* (main verb) destekleyen ve genellikle farklı zaman yapılarını ve kipleri işaretleyen sözcükler olarak tanımlanmaktadır. Başlıca yardımcı eylemler *be*, *do* ve *have* eylemleridir ve bu eylemlerin farklı zaman yapılarındaki hâlleridir. Ayrıca *kiplik ifadeleri* (modal verb) de yardımcı eylemler olarak değerlendirilir. Örneğin; *can*, *could*, *may*, *might* ve *must* gibi. Türkçede başlıca yardımcı eylemler ise eyleme tasvir anlamı katan *tasvir eylemleri*, adları yüklemleştiren *koşaçlar* ve *olmak* yardımcı eylemidir. Yardımcı eylemler bu anlamda ad cümlelerinin zaman kategorisine sahip olmalarını sağlar. Bu işlevi de *koşacın* (copula) çekimli biçimlerinin yüklem ögesine (ad, sıfat veya ortaç) eklenmesi ile gerçekleştirir (Kornfilt, 1997: 477).

(5) Ayşe dün okul -da -y -dı.

ad -lok. -koş. -geç. z.

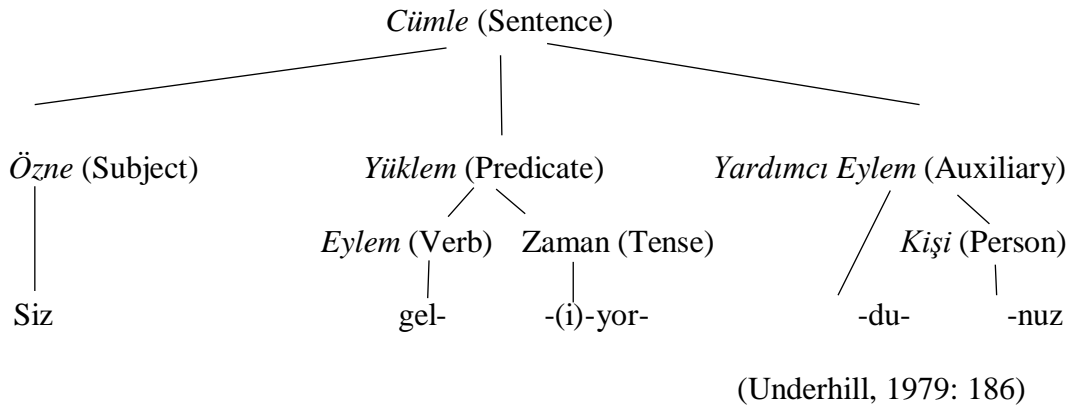
(6) Ayşe öğretmen -i -miş.

ad -koş. -geç. z.

(7) Ayşe işini bitir -miş -i -di

eylem -geç. ortacı -koş. -geç. z.

Yardımcı eylemler, cümlede tek başlarına değil bir eylem veya bir ad ile birlikte bulunurlar. Eylem kategorisindeki pek çok işlevsel özelliğini yitirmiş olan yardımcı eylemler, ana eyleme çeşitli açılardan katkı sağlar. Yani Underhill' in (1979) de belirttiği gibi “You were coming” (Siz geliyordunuz) cümlesi grafiksel olarak şu şekilde gösterilebilir:

Göksel ve Kerslake (2005: 141) ise Türkçedeki yardımcı eylemleri şu şekilde tasnif eder:

- *Bağımlı Yardımcı Eylemler* (Bound Auxiliaries):

Sonekler (suffixes) şeklindedir *-(y)Abil*, *-(y)Iver*, *-(y)Ayaz*, *-(y)Adur*, *-(y)Akal*.

- *Bağımsız Yardımcı Eylemler* (Free Auxiliaries): *et-*, *gel-*, *dur-*, *kal-*, *düş-*, *bulun-*, *eyle-* ve *buyur-*.

-*Koşaç* (Copula): *i/--(y)-*. (Göksel & Kerslake, 2005:141)

Bu tasnifteki bağımlı yardımcı eylemler olarak adlandırılan eylemler; geleneksel dilbilgisinde de tanımlandığı gibi ana eyleme tasvir anlamı katan *bakadur-*, *söyleyiver-* *okuyabil-* gibi örnekler tasvir eylemleri olarak da adlandırılır. Burada tasvir eylemi eklendiği eyleme yeterlik, tezlik ve sürerlilik gibi dilbilgisel anlamlar kazandırması bakımından işlevseldir (Gabain, 1988: 24-25; Korkmaz, 2007: 241; Karahan, 2010: 75).

Bağımsız yardımcı eylemler olarak tanımlanan *et-*, *yap-*, *eyle-*, *kıl-* gibi eylemler bir ad unsuru ile birleştiğinde birleşik eylemler olarak değerlendirilir fakat bu eylemler birer katkısız eylemdir, bununla birlikte bir ad unsuru ile birleştiklerinde katkısız eylem yapılarını oluşturmaktadır. Katkısız eylem yapılarını Butt (1993), *karmaşık yüklem*

(complex predicates) başlığı altında sözlüksel ve sözdizimsel olarak oluşturulabilir şeklinde ifade eder. Diğer bir deyişle bu yapıların *ad + eylem* bileşenlerinden oluşmalarına rağmen dilbilgisel işlev yapıları, tıpkı basit bir yüklemde olduğu gibi tek bir eylemcil görev üstlenirler. Bu nedenle karmaşık yüklemde içerisinde değerlendirilirler. **2.4.4.**'te bu konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Koşaçlar, ad unsurunun yüklem işlevi görmesini sağlayan ek formundaki yardımcı eylemlerdir ve ad cümlelerinde özne ile yüklem arasındaki bağlantıyı sağlarlar. Türkçede *-Dir* ekeylemin üçüncü kişi eki, bildirme koşacı olarak da adlandırılır ve olumsuzluk biçimbirimi ise *değil* koşacıdır (İmer, Kocaman, & Özsoy, 2011: 181; Vardar, 2007:90). *İmek* yardımcı eylemi (5), (6) ve (7) örneklerinde de görüldüğü gibi *-DX, -mXş, -sA* şeklinde üzerine üç ayrı işaretleyici alabilir.

Yardımcı eylem kategorisinde değerlendirilen bir başka eylem de *olmak* eylemidir. *İmek* yardımcı eylemi ile işlevsel benzerlikler gösterebilir de *olmak* eyleminin pek çok dilbilgisel anlamı vardır. Öyle ki aynı zaman işaretleyicilerini aldıkları farklı iki cümlede yapılar farklı anlamlar göstermektedir. Aynı zamanda her iki eylem de yardımcı eylem olarak işlev görürler (Bulut, 2014: 18).

Olmak eyleminin cümlede çeşitli anlambilimsel ve sözdizimsel işlevleri vardır. Sözlüksel bir eylem ile *olmak* yardımcı eylemi *birleşik eylem* (compound verb) yapısını oluşturur. Yapıda iki ayrı eylem gövdesi bulunurken tek bir eylem bütünlüğü gösterir. Yapıyı oluşturan her iki eylem unsuru farklı zaman, görünüş veya kiplik işaretleyebilir (Göksel & Kerslake, 2005: 316).

(8) Gör-müş ol-du

Örnekte görüldüğü gibi sözlüksel eylem *gör-* eylemi üzerine duyulan geçmiş zaman işareti alırken, *ol-* yardımcı eylemi bilinen geçmiş zaman işareti almıştır. Aynı zamanda kipsellik açısından da farklı anlamlar ifade ederler.

2.4. Karmaşık Yüklemeler

Karmaşık yüklemeler (complex predicates) genellikle çok başlı yüklemeler olarak tanımlanır; bunlar, her biri normalde bir başla ilişkilendirilen bilginin bir kısmına katkıda bulunan birden fazla dilbilgisel öğeden oluşur. Butt'a (2013) göre iki veya daha fazla yüklem ögesi ortak bir yüklem ilişkisine girdiğinde karmaşık yüklemeler oluşur. Karmaşık yüklem yapısının her bir unsuru, bir başla ilgili yüklem bilgisini sağlar (Alsina, Bresnan, & Sells, 1997:107; Butt & Geuder, 2001: 363).

Butt (1995: 2) karmaşık yüklemeleri şu şekilde tanımlar:

- a. Karmaşık yüklemeler çok başlıdır, üye yapısı karmaşıktır.
- b. Her biri normalde bir baş ile ilişkilendirilen bilgilerin bir kısmına katkıda bulunan birden fazla dilbilgisel öğeden oluşur.
- c. Dilbilgisel işlev yapıları, basit bir yüklem yapısı gibidir.
- d. Katkısız eylem yapıları sözlüksel veya sözdizimsel olarak oluşturulabilir.

Bu nedenle karmaşık yüklemeler “karmaşık”tır, çünkü bunlar tek bir eylemcil yüklem işini yapan iki veya daha fazla bileşenden oluşur; yüklem işlevleri birden çok bileşene yayılmıştır (Bowern, 2006: 11). Çeşitli dillerde var olan; *seri eylem yapıları*, *yükseltme eylemleri*, *yeniden yapılandırılmış yüklemeler* ve *katkısız eylem yapıları* gibi yapıların yüklem yapısı birden fazla dilbilgisel öğeden oluştuğu için böyle yapılar Uçar'ın (2007: 103) da belirttiği gibi alanyazında karmaşık yüklemeler başlığı altında değerlendirilir.

Aikhenvald (2006), karmaşık yüklemli seri eylem yapılarından ayırsa da seri eylem yapılarının tanımı, genel olarak karmaşık yüklem tanımıyla hemen hemen aynıdır.

“Bir seri eylem yapısı, herhangi bir sıralama, alt sıralama veya sözdizimsel bağımlılığın açık bir işaretleyicisi olmaksızın, tek bir yüklem olarak birlikte hareket eden bir eylemler dizisidir. Seri eylemler, neyin tek bir olay olarak kavramsallaştırılabileceğini tanımlar.” (Aikhenvald, 2006)¹

Bu nedenle çok başlılık gösteren en kapsamlı karmaşık yüklem tanımı, daha fazla sayıda yüklem türünü kapsayabilir.

2.4.1. Seri Eylem Yapıları

Seri Eylem Yapıları (Serial Verb Construction), ilk olarak Afrika dillerinde tespit edilmiş, daha sonra dünya dilleri içerisinde çeşitli formlarda bu yapılar üzerine çalışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte benzer yapılar tespit edilmiştir. Seri eylem yapıları genel olarak araştırmacılar tarafından içerisinde birden çok hareket olabilen, tek bir eylem veya birden çok eylemin birleşip yalnız bir eylem gibi hareket ifade eden eylem yapıları olarak tanımlanır (Dixon, 2006: 150; Folley & Olson, 1985: 45).

Sebba (1987: 39) ve Crowley (2002: 12) seri eylem yapılarını tanımlayan parametreleri şu şekilde sunar:

- a. Her iki eylem de kendi başlarına tamamen sözlüksel eylem olmalıdır.
- b. Aynı olayı işaretlemeli veya farklı olaylara atıfta bulunuyorlarsa, zaman, görünüş ve kiplik için aynı değerlere sahip olmalıdırlar.
- c. Aynı cümlenin ögeleri olmalıdırlar.

¹ “A serial verb construction is a sequence of verbs which act together as a single predicate, without any overt marker of coordination, subordination or syntactic dependency of any other sort. Serial verbs describe what can be conceptualized as a single event.”

- d. Onları ayıran bir bağlaç (veya Crowley'e göre bir bağlanma olasılığı) olmamalıdır.

Seri eylem yapılarında birden çok eylem tek bir olayı açıklamak için kullanılır: *kırıp dök-* “parçalamak”, *alıp git-* “götürmek”, *yatıp uyu-* “uyumak” gibi. Örneklerde de görüldüğü gibi sözdiziminde oluşan seri eylem yapılarının sözlükselleşme sürecine girebildiklerini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra bu eylem yapılarının bazılarının deyimleşmiş olduğunu görebiliriz. Örneğin, *donakal-* gibi. Ancak sözlükleşme sürecini tamamlamamış ve deyimleşme görülmeyen seri eylem yapılarından da bahsetmek mümkündür. Örneğin, *alıp gel-* gibi.

Seri eylem yapıları ile bağımlı yardımcı eylemlerle kurulmuş birleşikler arasında kimi araştırmacılar benzerlik kurmuş olsa da iki yapı birbirinden açıkça farklıdır. Çünkü seri eylem yapısının her iki eylemi sözlüksel olmakla birlikte bağımsızdır. Ancak bağımlı yardımcı eylemle kurulmuş birleşik yapıda yardımcı eylem bir ana eyleme bağlanma ihtiyacı duyar. Yani (9)'daki seri eylem yapısı ile (10)'daki yardımcı eylemle kurulmuş birleşik eylem yapısında bu durum açıkça görülmektedir.

(9) Bebeğini öpüp kokladı.

(10) Çocukların ardından bakakaldı.

Örneklerden de görüldüğü üzere, aslında temel eylem olan bazı eylemlerin dilbilgiselleşme süreçleri sonunda yardımcı eylem olarak işlev görmesinden kaynaklanmaktadır fakat her eylemin bu süreç sonunda aynı şekilde dilbilgiselleşme sürecine girmediği açıkça görülmektedir. Bazı eylemler anlamını tamamen kaybederken bazıları ise anlamını kısmen de olsa korumaktadır. Bu da, karmaşık eylemlerin tanımında ve sınıflandırılmasında karmaşaya sebep olmaktadır. Dolayısıyla *düşeyaz-*, *okuyuver-* gibi tasvir eylemleri ile *olup bit-*, *kalkıp gel-*, yapıları birbirinden farklı oluşumlardır.

Tasvir eylemleri, temel eylemlerin art arda kullanılarak serileşip ve dilbilgiselleşirken seri eylem yapıları yine art arda kullanılarak yardımcı eylem görevi üstlenmeden dilbilgiselleşmemiş yapılardır. Özetle seri eylem yapıları birleşik eylem oluşturmanın bir süreci olarak düşünülmelidir.

Katkısız eylem yapıları ile iki sözlüksel unsurun bir arada tek bir eylemcil görev üstlenmeleri bakımından benzerlik kurulabilir ancak seri eylem yapıları iki eylem ile oluşurken katkısız eylem yapıları ad ve eylem ile oluşur ve işlevleri benzerlik taşır. Yine yapının bileşenleri bir başka sözcük ile parçalanmaz bir özellik taşır.

2.4.2. Yükseltme Eylemleri

Üretici Dilbilgisi'nde (Generative Grammar), *yükseltme* (raising) bir ögenin yan tümceden ana tümceye hareketini ifade eder (İmer, Kocaman, & Özsoy, 2011: 277). Yükseltme işlemi belirli eylemlerde gerçekleşir ve *san-*, *bul-*, *iste-*, *düşün-* gibi eylemler *yükseltme eylemleri* (raising verbs) olarak adlandırılır. İki türde yükseltme eylemleri vardır. Bunlardan ilki *öznenen nesneye yükseltme* (subject to object raising), diğeri ise *öznenen özneye yükseltme* (subject to subject raising) şeklindedir.

(11) Ali Ayşe'yi okula gitti sanıyor.

Bu cümlede Ali, ana cümlenin öznesi, Ayşe nesnesi konumundadır. Ayşe aynı zamanda yan cümlenin öznesi konumundadır. Çünkü *git-* eyleminin *edicisi* (agent) konumunda yer almaktadır. Dolayısıyla *san-* eyleminin nesnesi konumundaki Ayşe, yan cümlenin öznesi konumundan ana cümlenin nesnesi konumuna yükselmiştir.

Sözdizimsel açıdan yükseltme eylemleri ile *kontrol* (control) arasında ortak yönler kurulmakta ve yükseltme işleminin denetlemeyle birlikte bir taşıma işlemi yapıldığı ileri sürülmektedir. Fakat kontrol ve yükseltme arasında gönderimsel olarak farklılık

bulunmaktadır. Kontrol yapılarında kontrol eden üye, kontrol edilen üyeyi eşgönderimsel olarak etkilerken yükseltme yapılarında etkilemez (Kunduracı, 2008:5).

2.4.3. Yeniden Yapılandırılmış Yüklemeler

Rumencedeki karmaşık yüklemeleri analiz eden Rosen (1989), bir üye birleştirme süreci olduğunu ve bunun da üç şekilde formüle edilebileceğini öne sürer: *hafif birleşme* (light merger), *tam birleşme* (complete merger), ve *kısmi birleşme* (partial merger). Yeniden yapılandırma eylemleri, Grimshaw ve Mester (1988) tarafından Japonca katkısız eylem *suru* “yap-” için önerilen üye aktarımı analizine benzer şekilde *hafif birleşmeye* (light merger) neden olur. Aslında Rumence yeniden yapılandırma eylemleri, İtalyanca kiplik ifade eden *volere* “iste-” veya hareket ifade eden *andare* “git-” gibi eylemler, tamamen boş bir üye yapılarına sahip olmaları nedeniyle katkısız olarak tanımlanır. Dolayısıyla karmaşık yüklemelerin üye yapısı, ana eylemin üye yapısı ile eşbiçimlidir.

(12) *volere* ()<e>

“iste-”

—————> *volere leggere* (x (y))<e> <e>

“okumayı iste-”

leggere (x (y))<e>

“oku-”

(Butt, 1995, s. 195)

Volere “iste-” eylemi boş bir üye yapısına sahipken, *leggere* “oku-” eyleminin iki üyesi vardır: x ve y. Üye yapısı hiyerarşik olarak düzenlenmiştir. y üyesini çevreleyen parantezler y’yi x’ten ayırır ve x’in daha belirgin üye olduğunu ifade eder. Üye yapısı temsilindeki e, olay anlamına gelmektedir ve eylemlerin her birinin bir olayı ifade ettiğini belirtir. Üye birleşmesi ile e’ler birbiriyle özdeşleşir.

Yeniden yapılandırılmış yüklemeler (restructuring predicates); *eylem + mAk mastarı* + *belirtme durum eki* (kimi örneklerde) + *eylem* şeklinde oluşmaktadır. Genellikle bu yapılar yan tümce sınırlılık etkisi olmaksızın oluşabilen sınırsız yapılardır (Wurmbrand, 2003).

(13) Ben gazete okumak/okumayı istiyorum.
┌───┐ ┌───┐ ┌──────────────────┐
x y o

Örnekte de görüldüğü üzere *iste-* eylemi ve *oku-* eylemi ayrı ayrı bir olayı ifade etseler de yeniden yapılanarak tek bir olayı (o) ifade eder hâle gelmiştir. Çözümlemesini şu şekilde gösterebiliriz:

iste- (< >) <o>
okumayı iste- (x (y)) <o> <o>
oku- (x (y)) <o>

2.4.4. Katkısız Eylem Yapıları

Katkısız eylemler (light verbs) tek başlarına anlamsal içerikleri olmayan ve genellikle yüklemcil bir ad ile kullanılarak katkısız eylem yapılarını oluştururlar, buldukları tümcelerde eylemin tümceye anlamsal katkısı ya çok azdır ya da hiç yoktur (Butt, 2004: 11; Karimi-Doostan, 2005: 1736; Brugman, 2001: 552).

Katkısız eylemler, İngilizce, Japonca, Korece, Hintçe, Urduca ve Farsça gibi pek çok dilde yaygın bir şekilde görünürler. Türkçede *et-*, *ey-*, *kıl-*, *ol-*, *yap-* eylemleri birer katkısız eylemdir (KE) ve bir ad ile kullanıldıklarında katkısız eylem yapılarını (KEY) oluştururlar. KEY'lerdeki adlar, genellikle yabancı bir dilden alınmıştır ve göndergesel bir soyut anlam taşımaktadırlar. Bu adlar aynı zamanda yüklemcildir. Bahsi geçen eylemler, daima katkısız eylem olmak zorunda değildirler. Çünkü bu eylemlerin bir kısmı

aynı zamanda sözlükseldirler ve “*Ali ödevini yaptı*” örneğindeki gibi temel eylem olarak da kullanılabilirler.

Bruening’in (2016: 2) İngilizce (14) ve Farsça (15) için verdiği katkısız eylem örneklerine bakarsak:

(14) She had a bath. “O banyo yaptı.”

(15) Ali bâ Babak harf zad. “Ali Babak ile konuştu.”

İlgili cümlelerden hareketle KEY’ler, bir ad ve katkısız eylemden oluşurlar. Genellikle katkısız eylem ile kullanılan ad, yabancı bir dilden alınmıştır. Katkısız eylemin anlamı tamamlayıcı ada bağlıdır, bu nedenle cümleye anlambilimsel katkısını kesin olarak belirlemek olanaksız görünmektedir. Dolayısıyla katkısız eylem bir ad ile birleşerek oluşturduğu yapıda kendi anlamını yitirir ve böylelikle eylemin *anlambilimsel olarak bulanıklaştığı* (semantically bleached) söylenebilir (Butt & Geuder, 2001: 365). Bu nedenle katkısız eylemin tamamlayıcısının sözdizimsel ve anlamsal özellikleri farklı türde katkısız eylem yapılarını oluşturur. Kearns (2002: 54) katkısız eylem yapılarında katkısız eylemlerin iki farklı kullanımı olduğunu belirtir. Bunlar; *give a groan* “inlemek” örneğindeki gibi *tam katkısız eylemler* (true light verb) ve *give a speech* “konuşma yapmak” örneğindeki gibi *bulanık eylem eylemleri* (vague action verb) şeklindedir. Bu iki tür katkısız eylem kullanımı arasındaki temel fark, bir tam katkısız eylemin tamamlayıcısının bir eylem tarafından yönetilmesidir. Wierzbicka (1982), bu tür yapılarda katkısız eylemin tümlecinin sıfırdan türetilmiş bir *adsıl* (nominal) gibi görünse de bu tür tam katkısız eylemli yapıların özelliklerinde belirtildiği gibi, bir katkısız eylem yapısında kullanıldığında sözdizimsel kategorisinin aslında bir eylem olduğunu savunur.

Berk, Erden, & Güngör (2018), katkısız eylemleri, PARSEME 1.1 (PARSing and Multiword Expressions) çok sözcüklü ifadeleri etiketleme kılavuzuna göre *tam katkısız*

eylemler (LVC.full) ve *nedensel katkısız eylemler* (LVC.cause) olarak ikiye ayrıldığını ifade ederler. Fakat Türkçede yalnızca tam katkısız eylemler bulunduğunu ve bu eylemlerin de anlamsal olarak yapıya hiçbir katkısının bulunmaması durumunda tam katkısız eylem olarak etiketlenebileceğini öne sürerler. PARSEME 1.1 etiketleme kılavuzuna göre nedensel katkısız eylemler, yüklemcil adın nedenini ifade eder. Başka bir deyişle eylem, adın atıfta bulunduğu olay veya durumun kaynağını ya da nedenini temsil eder (Savary vd., 2018).

2.4.5. Geçişim

Geçişim (incorporation), iki sözlüksel ögenin sözdizimsel konumlarını etkileyecek şekilde birleşerek cümlenin tek kurucusu hâline gelmesidir (Uzun, 2006, s. 73). Bu birleşme sonucunda iki öge kendi anlambilimsel bütünlüğünü korumalarının yanı sıra ortaya çıkan yapı sözlükselleşmez (İmer, Kocaman, & Özsoy, 2011, s. 131). Türkçede iki tür geçişim vardır: Geçişen sözcüğün sözdizimsel konumuna göre *özne geçişimi* (subject incorporation) veya *nesne geçişimi* (object incorporation) olarak adlandırmaktadır.

Özne geçişimi, sözdizimsel yapıda özne ile eylemin birleşimini ifade eder ve bu birleşimde özne gönderimsizleşir, sözdizimsel açıdan eylemden hemen öncesine konumlanır.

(16) a. İp ayağıma takıldı. > Ayağıma ip takıldı.

b. Top yere düştü. > Yere top düştü.

Nesne geçişimi, sözdizimsel yapıda nesne ile eylemin birleşimini ifade eder. Geleneksel kullanımda belirtisiz nesne olarak da adlandırılan çıplak bir ad yahut özne ile eylemin geçişi durumdur. Burada çıplak ad, durum yüklenemez ve nesne konumundaki ad gönderimsizdir.

(17) a. Ahmet çiçek topladı.

b. *Ahmet çiçek dün topladı.

Adlar, eylemle geçişime girdiklerinde tek bir sözcük gibi davranmaları, gönderimsizleşmeleri ve sözdizimsel sınırlılıkları bulunması gibi özelliklerinden dolayı karmaşık yüklem başlığı altında değerlendirilir (Baker, 1988: 132; Kornflit, 1994: 396). Karmaşık yüklem oluşturmaları nedeniyle ad geçişimini Öztürk (2005), *sözde geçişim* (pseudo incorporation) olarak adlandırmaktadır.

2.4.6. Deyim Yapıları

Deyimler (idioms), genellikle en az iki veya daha çok sözcükten oluşan ve bu sözcüklerin oluşturduğu yapıda birinin veya her ikisinin anlam değişmesine uğrayarak farklı bir anlam ifade eden kalıplaşmış söz öbekleri olarak tanımlanmıştır (Çotuksöken, 1992; Günay, 2007; İmer, Kocaman, & Özsoy, 2011).

Ad + eylem şeklinde oluşan deyim yapıları ad geçişimi veya katkısız eylem yapıları ile aynı unsurlardan oluştukları için karışabilmektedir. Ad geçişiminde ad unsurunun bir eylem ile geçişime girdiğinde anlam değişimi gösterebilmesi deyimleşmeye yatkın olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2006). (18)'de *söz aç-* örneğinde deyim anlamını oluşturan *aç-* ögesidir ve yan anlamlılık gösterir. Nesne konumundaki ad göndergesel anlam içerir. Fakat (19)'daki *dükkan aç-* örneğinde ad, eylem ile geçişime girmiş nesne konumundaki ad gönderimsizdir. (18)'in aksine (19)'da bir anlam aktarımı gerçekleşmemiştir.

(18) Ahmet Ayşe'den söz açtı.

(19) İki sokak öteye dükkan açtı.

Bazı katkısız eylemlerin deyimlerde görülmesi katkısız eylem yapılarıyla deyimlerin karıştırılmasına neden olmaktadır. Örneğin *et-* eyleminin çok anlamlılık göstermesi ve *akıl et-* deyiminde görüldüğü gibi Subaşı Uzun'un (1991) ikinci dereceden deyimler için yaptığı tanımdan hareketle “*deyimlik anlam yapılanması içindeki göstergelerden biri ya da birkaçının yan anlamlı olma niteliği göstermesi*” *et-* eyleminin deyimleşme süreci geçirdiğini ve deyimleşmiş sözlük birimi oluşturduğunu göstermektedir. Fakat *tenkit et-* örneğinde *et-* eylemi anlamsal olarak yapıya bir katkı sağlamamakla birlikte tenkit işinin gerçekleştirilmesini ifade etmektedir ve bu nedenle *tenkit et-* katkısız eylem yapısı olarak etiketlenir.

Deyimleri diğer yapılardan ayırt edebilmek için Berk vd.nin (2018) Türkçede çok sözcüklü fiil ifadeleri belirlemek için kullandıkları PARSEME 1.1. etiketleme kılavuzuna göre deyimler sözlüksel, biçimsel ve sözdizimsel olarak sınırlılıkları bulunan yapılardır. Örneğin *fikir al-* deyimini bu sınırlılıklara göre incelediğimizde *al-* katkısız eylemi ile oluşmuş bir deyim yapısını görmekteyiz ancak yapıyı katkısız eylem yapısı olarak etiketleyemeyiz. Bunun ilk nedeni ise *fikir* sözcüğünün sözlüksel eş anlamlısı *düşünce* sözcüğüdür. *Fikir* sözcüğü *düşünce* sözcüğüne yapı içerisinde değişime izin vermez.

(20) a. Ablamdan fikir aldım.

b. *Ablamdan düşünce aldım.

c. Komutan emir verdi.

d. *Komutan buyruk verdi.

Yukarıdaki c ve d örneğinde emir ve buyruk eş anlamlı sözcüklerin birbirinin yerine kullanımında d örneğinin dilbilgisel olmayan bir cümle görünümü vermesinin temel nedeni kullanımda yaygınlık göstermiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak *buyruk*

al- şeklinde bir kullanımı mevcuttur ve *emir al-* ile eş anlamlı olarak görünüm sunmaktadır. Dolayısıyla deyimsel yapının cümle içerisinde kullanımına ve ad unsurunun birleştiği eyleme göre anlamsal değişimin bazı esneklikler sunduğunu söylemek mümkündür. Ancak bir katkısız eylem yapısında bu durumun esnediğini söyleyemeyiz aksine geçerli bir ölçüt olarak ele alabiliriz.

(21) a. Komşular bahçeye hücum etti.

c. *Komşular bahçeye saldırı etti.

Bu sözlüksel sınırlılık örneğin *acı çek-* yapısını sabit kılar ve deyim olarak etiketler. Deyimler bunun yanı sıra biçimsel sınırlılıklar da koyar. Örneğin *+lAr* çokluk işaretleyicisini ad unsuru üzerine alamaz.

(22) a. Günlerce acı çektim.

b. *Günlerce acı-lar çektim.

c. Günlerce ne acı-lar çektim!

Fakat c örneğinde görüldüğü üzere deyim yapısı bir niteleyici ile kullanıldığında çokluk işaretleyicisini adın üzerine alabildiği görünmektedir. Dolayısıyla bazı deyim yapıları daha esnek davranabilir. Deyimlerin sabitlik göstermesine karşın ad üzerine iyelik ve belirtme durumu işaretleyicisi alabildiği durumlar da olmaktadır.

(23) a. Ablamın fikr-i-n-i aldım.

Deyimi oluşturan sözcükler genellikle sözdizimsel olarak sabit dizilimde bulunurlar. Yani birbirinden kopamaz ya da araya odak sözcükleri dışında diğer öğeleri alamaz. Bu sınırlılık aynı şekilde katkısız eylem yapılarında da geçerli bir ölçüt olarak görünmektedir.

(24) a. *Fikir ablamdan aldım.

b. *Ablamdan fikir dün aldım.

c. Ablamdan fikir mi aldım?

(25) a. Çocukları dün darp etti.

b. *Çocukları darp dün etti.

Dolayısıyla ad + eylem şeklinde oluşan deyim yapılarının belirtildiği üzere bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bu sınırlar onu diğer yapılardan ayırmada temel ölçütler sunmaktadır.

3. TÜRKÇEDE KATKISIZ EYLEMLER

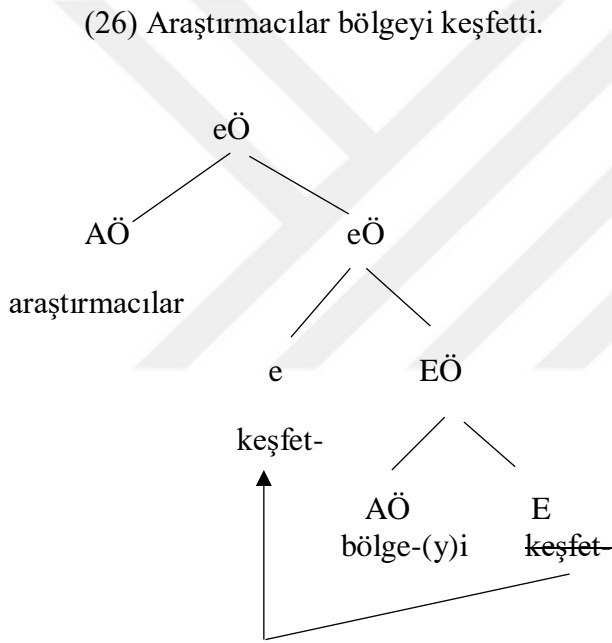
3.1. Katkısız Eylemlerin Tanımı ve Sınırları

Katkısız eylemler tek başlarına çok az anlamsal içeriğe sahip ancak *görünüştelle* (aspect) ve *zaman* (tense) bakımından bilgiler taşıyabilen karmaşık bir yüklemde (ad + eylem birleşigi) yer alan bir eylem sınıfıdır (Jespersen, 1965). Karmaşık yüklem üzerine yapılan güncel çalışmaların çoğu katkısız eylemlerin, karmaşık yüklem tematik rol içeriğine katkıda bulunmadığını çünkü sözlüksel olarak anlamsal içeriğe sahip olmadığını öne sürmektedirler. Bu nedenle katkısız eylem ile onun *ana eylem* (main verb) karşılığı arasındaki ilişki genellikle ilgisiz olarak değerlendirilmiştir. Ancak Brugman (2001), ana eylemlerin *çok anlamlı yapısı* (polysemic structure) ile katkısız eylem karşılıkları arasındaki ilişkiyi inceleyerek katkısız eylemlerin ana eylem karşılıklarıyla sistematik olarak ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Analizinde katkısız eylem yapılarının anlambilimsel olarak tahmin edilebilir olamayacağını ve katkısız eylemin anlamsal katkısının sistematik ve şeffaf olduğunu ifade eder.

Katkısız eylem yapılarına yönelik teorik yaklaşımlarda genellikle bir tür karmaşık yüklem oluşumu olarak değerlendirilir. Örneğin Jackendoff (1974), katkısız eylemi ve tamamlayıcısını tek bir yüklemde birleştiren bir karmaşık yüklem kuralı öne sürer. Grimshaw & Mester (1988), adın *temel üyelerini* (arguments) “*tematik olarak eksik*” (thematically incomplete) olan katkısız eyleme aktaran bir *üye aktarımı* (argument transfer) işlemi önermektedir. Benzer bir analizde Butt (1995: 7), katkısız eylemleri *üye kaynaşması* (argument fusion) işlemiyle tümleçleriyle birleşen “*eksik yüklem*”ler (incomplete predicates) olarak tanımlar. Goldberg (2003: 135), V + NP'nin (eylem + ad öbeği) bir V (eylem) oluşturduğu bir *Yapı Dilbilgisi* (Construction Grammar) analizi

üzerinde durur. Culicover & Jackendoff'un (2005: 234) analizinde ise katkısız eylem sadece sözdizimsel alana katkıda bulunurken N'nin (ad) anlamı V (eylem) ile birleşir. Ancak Hale & Keyser (1993: 54) için katkısız eylemler, v (küçük eylem)'dir, diğer eylemler ise V (eylem) olarak değerlendirilir.

Küçük eylemin başlıca iki işlevi vardır: bunlardan ilki edici rolünü yüklemesi ve belirtme durumu atayabilmesidir. Katkısız eylemleri bu kategoride değerlendirdiğimizde belirtme durumu atayabildiklerini ancak kurduğu sözdizimsel yapının üyelerinin türünü ve sayısını belirlemede herhangi bir rolü olduğunu söyleyemeyiz.

Örnek cümlede görüldüğü gibi edici rolünü atayan tek başına katkısız eylem değil birleştiği yüklemcil adla birlikte katkısız eylem yapısıdır. Bununla birlikte belirtme durumunu *keşfet-* katkısız eylem yapısı atamaktadır. Yani küçük eylem yaklaşımı katkısız eylemlerin sözdizimsel olarak edici rolünü atayan ve geçişli bir eylem olarak varlığını desteklemek için kullanılamaz. Ancak katkısız eylemi bir katkısız eylem yapısında açıklayabiliriz.

Dolayısıyla tüm bu yaklaşımlar katkısız eylemleri diğer eylem sınıflarından farklı ve özel olarak ele alır. Son analiz dışındaki hemen hemen bütün analizler, katkısız eylem yapısını tanımlarken bir tür karmaşık yüklem oluşumu olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan tüm bu değerlendirmeler göz önüne alındığında biz de katkısız eylem yapılarını, diğer yapılardan ayrılan özelliklerinin yanı sıra karmaşık yüklem ana başlığının altında değerlendirerek ele almaktayız. Bunun nedeni ise daha önce de karmaşık yüklem yapılarını tanımlarken bu yüklem yapılarının çoklu olması ve birden fazla bileşenden oluşup tek bir eylem gibi davranmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir katkısız eylem yapısının tek bir eylemcil görev üstlenmesi onun sözlüksel olduğunun da bir göstergesidir. Yine katkısız eylem yapıları sözdizimsel olarak da oluşturulabilmektedir. Bunun yanı sıra katkısız eylemler yüklemcil bir ad ile birleştiklerinde o adın türünü değiştirerek yeni yapıda eylem oluşturmakta ve böylelikle işlevsel bir görev de üstlenmektedir.

Katkısız eylem yapılarını diğer yapılardan ayıran özelliklere, o yapıları tanımlarken değinmiştik. Yalnız katkısız eylemlerin kendi sınırları olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Öncelikle bir katkısız eylem yapısında yer alan yüklemcil ad, genellikle alıntı bir sözcüktür. Bu sözcükler kaynak dilde bir eylem veyahut hareketi temsil ederlerken hedef dil olan Türkçeye geçtiklerinde *yüklemcil ad* (verbal noun) olarak da adlandırılan bir ad hâline geçmiştir. Ancak bu adın sözlük tanımlarına bakıldığında yine içerisinde eylemcil izler taşıdığı görülmektedir. Örneğin bir katkısız eylem yapısı olan *takip etmek*'i ad ve katkısız eylem bileşenlerine ayırarak inceleyelim.

Ad unsuru olan *takip* madde başı, TDK Arapçadan alıntı bir sözcük olarak şu şekilde tanımlanmıştır:

takip: *Ar.*

1. *ad* Yetişmek, yakalamak veya bulmak amacıyla birinin arkasından gitme, izleme.
2. *ad* Ardınca gitme veya gelme.

Yüklemcil adın genellikle alıntı sözcük olduğundan bahsetmiştik. Ancak Türkçe kökenli olan göç ve akın sözcükleri anlamında eylemcil özellik taşımaktadır.

göç: *T.*

1. *ad* Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret.
2. *ad* Evden eve taşınma; nakil.

akın: *T.*

1. *ad* Kalabalık bir şeyin arkası kesilmeyen bir geliş durumunda olma.
3. *ad* Düşman topraklarına tedirgin etme, yıldırma, çapul vb. amaçlarla toplu olarak yapılan baskın.

Tanımlardan hareketle katkısız eylem yapısını oluşturan yüklemcil adın biçimbilimsel olarak ad olsa da anlambilimsel olarak aslında bir eylem ifade ettiği görünmektedir.

Katkısız eyleme gelince daha önce de tanımladığımız gibi eylemin hangi yapıda yer aldığına bağlı olarak tanımı da değişmektedir. Yani *et-* eylemi, bir cümlede temel eylem olarak da deyim yapısında da veya bir katkısız eylem yapısında da görünmektedir. *Et-* eylemi TDK sözlüğünde 9 ayrı anlam maddesinde yer almaktadır. Fakat takip et-

örneğinde *et-* katkısız eylemi anlamsal içeriğini yitirerek yalnızca adın belirttiği işi gerçekleştirme işlevinde kullanılmakta ve yapının anlamına anlamsal bir katkı sağlamamaktadır. Ancak görünüş, zaman ve kılınış açısından sözdizimsel alana katkı sağlamaktadır. Birleştiği yüklemcil ad ile birlikte tıpkı bir temel eylem gibi üye yapısı, rol ataması ve durum ataması gibi özellikler kazanabilmektedir. Dolayısıyla bahsettiğimiz tüm bu özellikler, genel olarak bir katkısız eylem yapısını tanımlamakta ve sınırlarını çizmektedir.

3.2. Katkısız Eylem Yapısı Nasıl Oluşur?

Katkısız eylem yapıları en genel anlamıyla bir eylemi ifade eder. Yani bir ad ile katkısız eylem bir araya geldiğinde tek bir eylem gibi davranır ve bir olayı, hareketi ya da durumu anlatır. Hatta çoğunlukla bir katkısız eylem yapısı basit bir eylemin karşılığı olarak da görünür. İngilizcede ve Türkçede örnekleri sık görülse de Family'nin (2014) de değindiği gibi Farsçada bu eylemler birbirinin yerini alamaz. Fakat katkısız eylemlerle kurulmuş yapılar bir veya daha fazla eş anlamlarıyla değişime izin vererek yarı üretken bir sınıf oluşturur.

- (23) a. tenkit etmek = eleştirmek
b. telefon etmek = aramak
c. hissetmek = sezmek
d. tebessüm etmek = gülümsemek
e. terk etmek = ayrılmak

Katkısız eylem yapıları, dünyadaki gelişmelerin ve teknolojik ilerlemelerle hayatımıza giren yeni kavramların karşılanma ihtiyacından ya da dilde çok eski zamandan beri var olan basit eylemlerin yeni kavramları ifade etmede ihtiyacı karşılayamıyor olması gibi pek çok sebepten ve diğer diller gibi Türkçenin de üretken bir yapısı olmasından dolayı zamanla basit eylemlerin yerini almaya başlamıştır. Örneğin; İngilizcede adlar

hareket ifade edebilme özelliği gösterirken Türkçede ve Farsçada bunun için bir tamamlayıcı unsur gerekmektedir. Yani (24a)'daki İngilizcede “aramak” anlamındaki cümlenin ifade edilmesine bakarsak burada “*phone*” telefonla iletişim kurma anlamını taşımaktadır. Fakat (24b)'deki Farsça ve (24c)'deki Türkçe örneklerinde telefon tek başına değil de tamamlayıcı unsuru katkısız eylemle birleştiğinde anlamı sağlamaktadır.

(24) a. I will phone you (İngilizce)

b. telefon zeden (Farsça)

c. telefon etmek (Türkçe)

Dile yeni giren bu kavramların katkısız eylemlerden biriyle kullanılıp yaygın hâle gelmesi tesadüfi bir seçim değildir. Örneğin cep telefonları ile hayatımıza yakın dönemde giren “mesaj” ifadesi *et-* yerine *at-* katkısız eylemi ile kullanıldı. Anadil konuşurları içerisinde bu seçimin temel sebebi *at-* eyleminin kavram alanı içerisinde yerleşik bir anlam kalıbının olmasından kaynaklanıyordu. Yani *at-* ile meydana gelen katkısız eylem yapısı birinin bir başkasına bir şeyi göndermesi, iletmesi gibi anlamlar ifade eder. Bu nedenle oluşturulacak yapıdaki katkısız eylemin her ne kadar yapıya anlamsal bir katkısı olmasa da yapının kavram alanına uygun seçimlerle oluştuğunu söylemek mümkündür ki zaten adın belirttiği işi yapma anlamını yüklemektedir.

Yaygın katkısız eylemlerin her biri yeni bir yapı oluşturarak sonsuz sayıda kavramlar ifade etmek için kullanılabilir. Yeni kavramlar ve terimler üretilip ödünç alındıkça her katkısız eylem için olası sözcük birliktelikleri de artmaktadır. Bu sürekli artış ve gelişme, sözlüksel çokanlamlılık arttıkça katkısız eylemlerin anlambilimsel katkısının kademeli olarak dağılmasına ve tespit edilmesinin zorlaşmasına da neden olmuştur. Bu sebeple araştırmacılar katkısız eylemlerin anlamsal katkısında derecelenme olduğunu ve iki ayrı katkısız eylem yapısından söz etmek gerektiğini belirtmişlerdir (Uçar, 2007; Akşehirli, 2013). Kearns de (2002) katkısız eylem yapısını oluşturan katkısız

eylemleri, *tam katkısız eylemler* (true light verb) ve *bulanık eylem eylemleri* (vague action verb) olarak ayırmaktadır. Tam katkısız eylemler (TKE) ve bulanık eylem eylemlerinin (BEE) her ikisi de Jespersen (1965) ve Cattell (1984) tarafından belirtildiği gibi geleneksel katkısız eylem sınıfına girse de aşağıdaki özelliklerde farklılık gösterirler:

1. Edilgenleştirme (Passivization)

Bir tam katkısız eylemin tamamlayıcısı edilgen yapının öznesi konumuna yükselemez.

(25) a. Annem gençliğini feda etti. > *Feda annem tarafından edildi. (TKE)

b. Biz göç ettik. > *Göç bizim tarafımızdan edildi. (TKE)

2. Ne Taşıma (WH movement)

Bir tam katkısız eylemin tamamlayıcısı soru sözcüğü ile odaklanmaz, önüne gelemez.

(26) a. *Mehmet hangi farkı etti? (TKE)

b. Babam hangi namazı kıldı? (BEE)

3. Belirtme Durumu (Definiteness)

Bir tam katkısız eylemin tamamlayıcısı belirtme durum eki alamaz.

(27) a. *Ondan ayrılacağı hissi etti. (TKE)

b. *Ahmet onu tenkidi etti. (TKE)

c. Bana her türlü zulmü etti. (BEE)

Verilen anlambilimsel ve sözdizimsel özelliklere karşın söz konusu eylemler, anlamsal katkısızlıkları nedeniyle katkısız eylemler sınıfında yer alır. Ancak verilen bu özellikler katkısız eylemleri etiketlemek için pek çok araştırmacı tarafından çeşitli dilleri de kapsayacak şekilde uygun ölçütler olarak görülmektedir.

3.3. Katkısız Eylem Yapısını Oluşturan Unsurlar

Katkısız eylem yapıları bir ad unsuru ve bir katkısız eylemin bir arada kullanılması ile oluşur. Bu çalışma katkısız eylemin özelinde bir inceleme oluştursa da katkısız eylem yapısının oluşumunda ve oluşan bu yapının bütün özelliklerini ve esas anlamı taşıyan unsurun aslında “ad” olduğunu göstermektedir. Ad unsuru olarak nitelendirdiğimiz katkısız eylemin tamamlayıcısı pek çok çalışmada farklı adlarla nitelendirilmiştir.

3.3.1. Ad Unsuru + Katkısız Eylem

Katkısız eylem yapısını oluşturan ad unsuru, genellikle *yüklemcil ad* (noun predicate), *eylem önü* (preverb), *eylemcil ad* (verbal noun) gibi çeşitli terimlerle adlandırılmıştır (Butt, 2004; Karimi-Doostan, 2005; Kearns, 2022). Adlar ve eylemler arasında orta düzeyde görüldükleri için yüklemcil adlar olarak anılırlar. Yüklemcil adlar, eylemlerin veya adların tüm özelliklerine sahip değildir, ancak ad ve eylem kategorileri arasında bir yere düşüyor gibi görünmektedir (Malouf, 1998: 32). Daha spesifik olarak, yüklemcil adların bir veya daha fazla katılımcıyla bir olayı veya eylemi ifade eden soyut adlar olduğu söylenebilir. Bunun sebebi, adın genellikle yabancı bir dilden alıntı olmasıdır. Böylelikle katkısız eylemler bu sözcüklerle birleştiklerinde onları yüklemleştirirler. Çoğunlukla Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceden Türkçeye geçen bu sözcükler dile ad olarak yerleşirler. Genellikle de kaynak dilde bu sözcükler *hareket/eylem* (action) ifade ederler: Örneğin;

tenkit: *Ar.* Eleştirme, inceleme.

ajite: *Fr.* Duygu sömürsü yapma.

asimile: *Fr.* Benzeşme, kendine uydurma.

tıraş: *Far.* Dibinden kesme, kazıma.

sabote: *Fr.* Baltalama.

Örneklerden de görüldüğü gibi bu alıntı sözcükler, sözlüksel tanımları bir durumu ya da nesneyi tanımlamaktan daha çok hareket, eylem ifade etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar biçimsel olarak ad gibi görünseler de anlamsal olarak eylemlerdir, bundan dolayı katkısız eylem yapısını oluşturan ad unsurunu “yüklemcil ad” olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Katkısız eylemler bir yüklecim adla birleştiklerinde katkısız eylem yapısını oluştururlar. Bu yönüyle katkısız eylemler işlevsel bir özellik göstererek adın türünü değiştirerek bir eylem yapısı oluştururlar. Adın ifade ettiği durumu, hareketi ya da eylemi gerçekleştirme dışında anlamsal olarak katkı sağlamazlar. Bu nedenle *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-* gibi eylemler daha önce de bahsedildiği gibi farklı eylem sınıflarında yer alsalar da oluşturdukları bu yapılarda katkısız eylem niteliğiyle yer alırlar.

3.4. Katkısız Eylemlerin Üye Yapısı ve Cümle Düzeyinde Konusal İlişkileri

Katkısız eylem yapılarının birleşik yapısı göz önüne alındığında önceki çalışmalar doğal olarak bir katkısız eylem yapısını oluşturan her bir unsurun yapıya katkısını belirlemeye yönelik olmuştur. Karimi ve Mohammad (1992), Farsça katkısız eylemlerin anlamsal olarak boş olduklarını, anlamsal içeriğin yüklemcil addan geldiğini ve katkısız eylemin yapıya eylemcil bir işaretleyici olarak hizmet ettiğini iddia ederler. Aynı yüklemcil adı koruyarak katkısız eylemi değiştirmenin elde edilen anlamı etkilemediği örnekler sunarlar.

(28) mecbur kerdem > mecbur nemuden

(29) mecbur etmek > mecbur kılmak

(28)'deki Farsça örneklerde yüklemcil ad korunup katkısız eylemin *kerdem*'den *nemuden*'e değişmesi her iki katkısız eylem yapısında da dilbilgisel işlevlerinin aynı olduğunu göstermektedir. Aynı anlama gelecek şekilde (29)'da da Türkçe örnekler

verilmiş ve *etmek*'i *kılmak* katkısız eylemi ile değiştirdiğimizde katkısız eylem yapısının anlamında bir değişiklik gözlenmemiştir.

Karimi-Doostan (2005) Korece, Farsça ve Kürtçedeki katkısız eylem yapılarını çözümlerken bu dillerdeki bir katkısız eylemin birden dörde kadar değişen farklı sayı ve türdeki üyelere (argument) sahip cümlelerde görüldüğünü öne sürer. Bu durumu İngilizcedeki *to do* “yap-” eyleminin bahsi geçen dillerdeki karşılığının katkısız eylem olarak görüldüğünü, yüklemcil adlarla birleştiğini ve böylece karmaşık yüklemeler başka bir deyişle katkısız eylem yapıları oluşturarak açıklar. (30) ve (31)’deki örneklerde bu dillerdeki katkısız eylem yapıları ilginç ortak özellikler sergilerler. Her durumda, üyelerin sayısı ve türü ile bunların sözdizimsel konumlara ve durum işaretlemesine göre gerçekleştirmeleri benzerdir. (Yüklemcil adlar koyu, katkısız eylemler büyük harfler ile gösterilmiştir.)

(30) a. John aroosak-ra be Mary **ehda** KERD. (Farsça)

“John Mary’e bebeği hediye/takdim etti.” / “John gave the doll to Mary”

b. John baülekan-aga va Mary **haba** KERD. (Kürtçe)

“John Mary’e bebeği hediye etti.”

c. John-i Mary-eykey inhyung-ul **senmwul-ul** HA-yess-ta. (Korece)

(Han & Rambow, 2000)

“John Mary’e bebeği hediye etti.”

(31) a. Columbus amrika-ra **keşf** KERD. (Farsça)

“Columbus Amerika’yı keşfetti.” / “Columbus discovered America.”

b. Columbus amrika **kaşf** KERD. (Kürtçe)

“Columbus Amerika’yı keşfetti.”

c. Columbus-ka sintaylywuk-ul **palkyen-ul** HA-yess-ta. (Korece)

(Sato, 1993)

“Columbus Amerika’yı keşfetti.”

(30) ve (31)’de *edici* (agent) ve *konu* (theme) üyeleri sırasıyla özne ve nesne olarak görünür ve *hedef* (goal) üyeler (30)’da *ilgeç öbekleri* (prepositional phrase) olarak görünür. Nesnelere Farsçada “-ra”, Kürtçede “-ga” ve Korecede “-lul” ile işaretlenmiştir. Morfolojik işaretlere ek olarak, yalnızca (30) ve (31)’deki konu veya *etkilenen* (patient) üyelerinin edilgen cümlelerde özne olarak görünebilmesi, örneğin (32)’de olduğu gibi, bu üyelerin nesne konumunda yer aldığını gösterir.

(32) a. Amrika (tevvəsote Columbus) **kaşf** ŞOD. (Farsça)

“Amerika Columbus tarafından keşfedildi.”

“America was discovered by Columbus.”

b. Amrika (wa wasile Columbus) **kaşf** BÛ. (Kürtçe)

“Amerika Columbus tarafından keşfedildi.”

c. Sintaylywuk-i Columbus-ey-uyhay **palkyen**-i TOY-essta. (Korece)

“Amerika Columbus tarafından keşfedildi.”

Bu dillerde, geçişli cümlelerdeki *do* “yap-” tipi katkısız eylemler, *become* “ol-” tipi katkısız eylemler ile değiştirilebilir ve edilgen yapı cümleler oluşturabilir. (31)’deki geçişli cümleleri, (32)’deki edilgen karşılıklarıyla karşılaştırdığımızda katkısız eylem yapılarına dair birkaç soruyu gündeme getiriyor: Bir katkısız eylem yapısının unsurlarından her birinin cümledeki rolü nedir? Katkısız eylemler gerçekten anlamsal içerikten yoksun mu? Katkısız eylem yapılarının üyeleri cümle düzeyinde nasıl lisanslanır?

Pek çok araştırmacı bu sorulardan hareketle katkısız eylem yapısının oluşumunu yapısal olarak analiz etmeye odaklandı. Grimshaw ve Mester (1988), Japonca *suru* “yap-” katkısız eyleminin sadece iskelet üye yapısına sahip bir eylem olduğunu varsaymaktadır. Sözdizimine yansiyabilmesi için başka bir ögeden üye yapısı ve *rol*

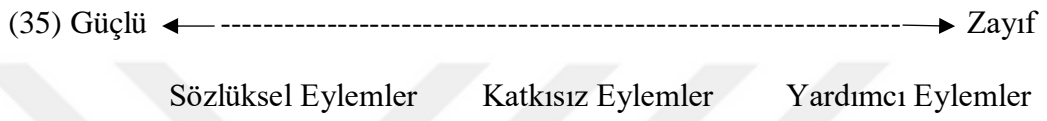
yükleme (theta-marking) yeteneği edinmesi gerekir. Buna göre de *suru* üye aktarımı (argument transfer) adı verilen bir işlemle üye yapısını devralır. Bu, genellikle bir katkısız eylemin nesnesi olan *geçirimli* (theta-transparent) bir adın üyelerinin ve rol yükleme yeteneğinin katkısız eyleme aktarıldığı bir süreçtir. Daha sonra katkısız eylem, yine kendisi tarafından fakirleştirilen *adsıla* (nominal) bağlı olarak çeşitli sayıda üyeye sahip rol atayıcı ve üye taşıyan bir eylem hâline gelir. Park'a göre (1992), Korecedeki katkısız eylem yapıları için ilk olarak, iç üyeler *ha*'dan "yap-" ziyade yüklemcil adın üyeleridir, rolleri ve sözdizimsel durumlar, yüklemcil ad tarafından doğrudan yüklemcil ada *kardeş* (sister) olarak üretilen iç üyelere atanır. İkinci olarak, yüklemcil ad bir *büyükçül yansımanın* (maximal projection) başıdır ve katkısız eylemin bir üyesi değildir. Üçüncü olarak, iç üyeler ile katkısız eylem arasında hiçbir ilişki yoktur. Katkısız eylemin üyelerinin sayısı ve türleri üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Grimshaw ve Mester'in (1988) üye aktarımı gibi katkısız eylemlerin üyelere anlamsal roller atamasını sağlayan işlevsel bir ilişki de yoktur.

(33) Ahmet Eda'ya kuş hediye etti.

(34) Ahmet Eda'yı eve davet etti.

Örnekler incelediğinde her iki örnekte de aynı katkısız eylem kullanılıp yalnızca yüklemcil adda bir değişiklik yapılmıştır. Cümledeki anlamsal içeriği yüklemcil ad sağlarken, *et-* katkısız eylemi ise yalnızca eylemcil bir işaretleyici olarak işlev görmektedir. (33) örneğinde *Ahmet* üyesi *hediye et-* eyleminin edicisi, *Eda'ya* üyesi de hedef rolündedir. (34) örneğinde ise *Ahmet* üyesi *davet et-* eyleminin edicisi, *Eda'yı* üyesi ise konu rolündedir. Dolayısıyla söyleyebiliriz ki dolaylı tümleç ve nesnelerin cümle içindeki rollerini belirlemekte yüklemcil ad, asıl unsur görevi görmektedir. Yani bir katkısız eylem, yüklemcil ad ile birleştğinde rol yükleme özelliğini katkısız eylem yapısı içerisinde kazanmakta gibi görünse de aslında yüklemcil adın rol yükleme özelliği vardır. Bunu da yüklemcil ad sağlamaktadır. Bununla birlikte iç üyeler ile katkısız eylem

arasında hiçbir ilişkinin olmaması katkısız eylemlerin anlamsal içerikten yoksun oldukları savını da desteklemektedir. Dolayısıyla, katkısız eylemlerin; dillerin tarih boyunca anlamlarını ve yapısını kaybetmiş anlamsal olarak zayıflamış eylemleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, tüm katkısız eylemlerin temel eylemler olarak işlev gören sözcük karşılıklarına sahip olması ve katkısız eylemlerin kökenleri gibi görünmesi gerçeğiyle de desteklenir. Ritter ve Rosen da (1996), katkısız eylemleri (35)'deki gibi anlamsal güç sürekliliği üzerinde sözlüksel eylemler ve yardımcı eylemler arasına yerleştirir.

Katkısız eylemlerin anlamsal içerik yönünden yoksun olması; kişi, sayı ve zaman ulamları gibi özellikler taşıması yalnızca bu özellikleri taşımak için işlev gördüğünü ve başka biçim-sözdizimsel rollerinin olmadığını varsaymaya yöneltebilir. Bunun sebebi de eylemcil özelliklerin, katkısız eylemler dışındaki ögeler tarafından taşınmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bir katkısız eylem yapısında bu durumun yapının tek bir eylem gibi davranmasıyla ortadan kalktığını görmek mümkündür.

3.5. Katkısız Eylem Yapısında Sık Kullanılan Eylemler

Katkısız eylem yapıları, yüzlerce sözcük içerisinden yüklemcil adın sınırlı sözcük sınıfı ve anlamı üzerindeki kısıtlamalar ve genellikle parçaların anlamından üretilmeyen yapı için genel bir anlam içeren çeşitli katkısız eylemlerin seçimine dayanmaktadır. Katkısız eylemlerin beraber kullanıldığı yüklemcil adlarla olan ilişkisini Family (2014), eşdizimlilikle açıklar. Katkısız eylem yapılarının tamamen kendine özgü olmadığını, ancak sistematik davranış sergilediğini varsayar ve *sınıf temelli davranış* (class-based behavior) olarak adlandırır, aynı katkısız eylemin farklı eylem sınıfları arasında tamamlayıcılarla farklı kabul edilebilirlik kalıplarını nasıl göstereceğini belirler. Farsça

eylem sisteminin temel yapısını sunarak yüzyıllar boyunca yeni eşdizimlerin üretilmesi üzerinden açıklamaktadır. Böylelikle bu yaklaşım, yeni eylemcil kavramların nasıl ifade edileceği ve bunlara nasıl erişileceği konusunda bir dereceye kadar öngörüle bulunulmasına da olanak tanımaktadır.

3.5.1. et-

Türkçede en yaygın kullanılan katkısız eylemlerin başında *et-* katkısız eylemi gelmektedir. Anlamsal olarak da katkısızlık derecesi yüksektir. *Et-* katkısız eylemi, bir işi gerçekleştirmeyi veya bir süreçten geçmeyi ifade eder, aynı zamanda bir durum değişikliğine neden olmayan faaliyetlerin gerçekleştirilmesini de anlatır. Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) *et-* eylemi için dokuz ayrı anlam maddesi verilmiştir. Bu anlamlardan yalnızca ilki katkısız eylemi tanımlamaktadır. Fakat anlam maddesine verilen örnek cümlede *et-* eylemi, katkısız eylem olarak kullanılmamış, temel eylem olarak yer almıştır.

1. *nesnesiz* Bir işi yapmak:

“*Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu.*” (GTS)

Sözlükte tanım verme ve anlam maddesi içeriği oluşturma sözlükbilimin konusu olması nedeniyle yalnızca verilen örneğe aşağıdaki gibi bir öneri ile katkısız eylem tanımına uygun örnek cümle oluşturulabilir.

1. *katkısız eylem*:

Ahmet, onu her zaman takdir ederdi.

Katkısız eylem yapıları sözlükseldir, GTS'te yer alan *et-* katkısız eylemi ile oluşmuş katkısız eylem yapılarının kullanım sıklığı oldukça fazladır.

Katkısız eylem yapıları daha önce belirtildiği üzere iki türe ayrılmaktadır. Bunlar da belirlenen ölçütlere uymasına göre tam katkısız eylemli yapılar ve bulanık eylem eylemleri olarak ayrılmaktadır. Katkısız eylemlerin tamamlayıcısı belirtme durumu alamaz, edilgen bir yapının öznesi konumunda olamaz. Katkısız eylem yapısı parçalanamaz olduğu için

tamamlayıcı ve katkısız eylem arasında odak sözcükleri dışında başka bir sözcük ya da soru sözcüğü ve belirteç yer alamaz. Katkısız eylemin tamamlayıcısı eş anlamlısı ile yer değiştiremez. Yine katkısız eylem yapısının parçalanamaz özelliğinden dolayı bir katkısız eylem, tamamlayıcısı yüklemcil ad olmadan ortaklaşa kullanıma izin vermez ancak *askıya alma* (suspended) yapılabilir. Bulanık eylem eylemleri, katkısız eylemlere göre sözdizimsel olarak daha esnek oldukları için bu kısıtlamalar görülmemektedir. Ancak katkısız eylemler gibi yapıya belirgin bir anlamsal katkı sağlamamalarından dolayı katkısız eylem yapıları olarak görülmektedir.

Güncel Türkçe Sözlük'ten seçilmiş *et-* katkısız eylemi ile oluşmuş katkısız eylem yapılarını aşağıdaki özelliklere göre şu şekilde sınıflandırabiliriz:

Katkısız Eylem Yapıları	Tam Katkısız Eylemler	Bulanık Eylem Eylemleri
Tamamlayıcının belirli olma durumu	Evi dekore etti. *Evi dekoreyi etti.	Gece dua etti. Gece duasını etti.
Sözdizimsel sınırlılık	İcra memurları evi haczetti. *Haciz icra memuruyla edildi.	Hürmet her büyüğe edilir. Her büyüğe hürmet edilir. Dua cemaatle birlikte edildi. Cemaatle birlikte dua edildi.

Eş anlamlısı ile yer değiştirme durumu	Hâkim tutukluluğuna <i>hükmetti</i> .	Kuşları ona <i>hediye</i> etti. Kuşları ona <i>armağan</i> etti.
--	---------------------------------------	---

	<p>*Hâkim tutukluğuna <i>karar</i> etti.</p> <p>Onu <i>azat</i> etti.</p> <p>* Onu <i>özgür</i> etti.</p> <p>Günlerce kendimle <i>cenk</i> ettim.</p> <p>*Günlerce kendimle <i>savaş</i> ettim.</p>	<p>Personel alacağını <i>deklare</i> etti.</p> <p>Personel alacağını <i>ilan</i> etti.</p>
Katkısız eylem yapısının parçalanamaz özelliği	<p>*Çocuklara hitap kim etti?</p> <p>*Arz yarın edecek.</p> <p>Onca şeye rağmen devam mı etti?</p>	<p>Düşmana hücum ne zaman edildi?</p> <p>Anons bugün edildi.</p>
<i>askıya alma</i> (suspended)	<p>*Ali dün talep, bugün de becayış etti.</p>	<p>Ali önce alay, sonra da hakaret etti.</p> <p>Ahmet yaptıklarını ne kabul ne de inkâr etti.</p>

Katkısız eylemlerin kişi ve zaman işaretlerini alan anlamsal olarak boş bir eylem olduğuna ve tamamlayıcı unsuru adın anlamsal bilgilerini taşıdığına, eksik bir olay yapısına sahip sözdizimsel bir yer tutucu olduğuna değinmiştik. Katkısız eylemlerin durum yükleme ve üyelere rol atama özelliği onun tamamlayıcısı olan yüklemcil ad ile gerçekleşir.

(36) Onu okula adapte etti.

[adapte et- AÖ+I (belirtme durum eki)] AÖ+A (Yönelme), AÖ+I(belirtme)

Et- katkısız eylemi tamamlayıcısı olan yüklemcil ada belirtme durumu atayamaz. Fakat *adapte et-* katkısız eylem yapısı *geçişlidir* (acusative). Katkısız eylem yapısı tümlecine içsel durum “-(y)a, -dan, -(y)la” atayabilir. *Adapte* sözcüğüne katkısız eylem tarafından durum atanmamaktadır ve dolayısıyla katkısız eylemin geçişsiz bir eylem olduğunu söylemek mümkündür. Fakat cümle içerisindeki “okul-a” ve “o-(n)u” sözcüğünün durumu *et-* katkısız eylemi tarafından değil, *adapte et-* katkısız eylem yapısı tarafından atanmıştır.

(37) Sevgilim beni affetti.

[affet- AÖ+i (belirtme durum eki)] AÖ+i (belirtme)

Bu cümlede *affet-* katkısız eylem yapısı, tümleci olan ben sözcüğüne belirtme durumu atamasıyla “-i” eki almıştır.

(38) Sevgilim beni affettiğini söyledi.

Bu cümlede ise *söyle-* eylemi tümleci olan yan cümleye akuzatif durum atanmıştır fakat yan cümle içindeki *ben-i* tümlecinin durumu, ana cümlenin *söyle-* eylemi tarafından değil, yan cümlenin *affet-* katkısız eylem yapısı tarafından atanmıştır.

(39) Ayşe Ahmet’e hakaret etti.

(39) Örneğinde *Ayşe* üyesi *hakaret et-* eyleminin edicisi, *Ahmet’e* üyesi ise konu rolündedir. Buradaki önemli husus, *et-* katkısız eyleminin yalnızca eylemcil bir işaretleyici olarak işlev görmesidir. Cümledeki anlamsal içeriği yüklemcil ad olan *hakaret* sözcüğü sağlamaktadır. Başka bir deyişle burada yüklemcil ad tek başına içsel olarak rol yükleme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla *hakaret et-* katkısız eylem yapısı bir bütün olarak rol yüklemektedir.

3.5.2. eyle-

Eski Türkçede yaygın iken günümüzde kullanım sıklığı az olan ve *et-* ile *yap-* katkısız eylemleriyle nöbetleşe kullanılan yerini daha çok *et-* katkısız eylemine bırakan

katkısız eylemlerden biridir. Anlamsal katkısızlığı yine yüksek derecededir, birlikte kullanıldığı yüklemcil adın belirttiği işi gerçekleştirme işlevini sözdizimsel *baş* (head) olarak görmektedir. Bir sonraki tabloda *eyle-* katkısız eylemi ile oluşmuş katkısız eylem yapılarının listesine yer verilmiştir.

“EYLE-” KATKISIZ EYLEMİ İLE OLUŞMUŞ KATKISIZ EYLEM YAPILARI

abat eylemek	kabul eylemek
azat eylemek	kıyas eylemek
berbat eylemek	niyaz eylemek
daim eylemek	seyran eylemek
ihraz eylemek	takdir eylemek
inayet eylemek	tart eylemek
istizan eylemek	

- (40) a. *Padişah hepsini azadı eyledi.
b. Her şeyi berbat eyledin. / *Her şeyi berbat sen eyledin.
c. Allah ibadetlerinizi daim ve kabul eylesin.
d. *Şehitlik mertebesine ihraz dün eyledi.

Yukarıda yer alan (40)a örneğinde katkısız eylemin tamamlayıcısı belirli olamaz. Yine (40)b ve (40)d örneklerinde katkısız eylem yapısının sözdizimsel olarak parçalanmaz olma özelliğinden dolayı cümlelerin dilbilgisel olmayışına dikkat çekilmiştir. (40)c örneğinde ise katkısız eylem yapılarının yüklemcil adlarında *askıya alma* (suspended) yapılabildiği gösterilmiştir.

3.5.3. kıl-

Clauson'un (1972, s. 616) da belirttiği gibi *kıl-* katkısız eylemi yüklemcil adın “*birisi için bir şey yapmak*” anlamını gerçekleştirme işlevinin yanı sıra *et-* katkısız eylemi gibi çok işlek bir şekilde adlarla kurulan yapılarda Eski Türkçe döneminden beri kullanılır. GTS’te *kıl-* katkısız eylemi “etmek, yapmak” eş görevlileriyle yer almaktadır. Anlamsal katkısızlığı yüksek olmakla birlikte kullanım sıklığı günümüzde yerini *et-* ve *yap-* katkısız eylemine bırakarak kullanımdan düşmüştür. Bir sonraki *kıl-* katkısız eylemi ile kurulmuş olan katkısız eylem yapılarının listesinden de görüleceği üzere işlekliliği az olan katkısız eylemlerden birisidir.

“KIL-” KATKISIZ EYLEMİ İLE OLUŞMUŞ KATKISIZ EYLEM YAPILARI

daim kılmak	tâbi kılmak
karar kılmak	yoksun kılmak
meskûn kılmak	zorunlu kılmak
sahip kılmak	

(41) Allah mutluluğunuzu daim kılsın.

Katkısız eylem yapılarında yüklemcil adlar, üye yapısının sözdizimsel olarak gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynar. Yani (41)’de görüldüğü gibi *kıl-* katkısız eylemi tarafından değil, *daim* yüklemcil ad tarafından katkısız eylem yapısının nesnesine üye ve rol atanır. Çünkü katkısız eylemler olmadan yüklemcil adlar tarafından yönetilen ad öbeklerinde üyeler ve bunların rolleri mevcuttur. Dolayısıyla katkısız eylemin bu ifadelerin anlamını veya üye yapısını etkilemede herhangi bir katkısı yoktur. Başka bir deyişle katkısız eylem yapısı olarak ele aldığımızda *daim kıl-* bütüncül bir şekilde

değerlendirilir. Yukarıdaki örnekte cümlenin edicisi *Allah*, konu rolünde ise *mutluluğunuzu* yer almaktadır. Yine katkısız eylem yapısı belirtme durumu atayabilir.

daim kıl: Allah mutluluğunuzu daim kılsın.

[daim kıl- AÖ+I (belirtme durum eki)]

- (42) a. Bu konuda karar kıldık.
b. *Bu konuda kararda kıldık.
c. *Bu konuda kıldık.
d. *Bu konuda kararı kıldık.

Katkısız eylemler tek başlarına durum atayamazlar. Katkısız eylem yapısı olarak durum atayabilirler. Katkısız eylem yapısının parçalanamaz özelliği ve tek başlarına anlamsal ve sözdizimsel özellikler gösteremedikleri için (42)b, c ve d örneklerinde cümlelerin dilbilgisel olmadıklarını görmekteyiz. Ancak (42)a örneğinde *karar kıl-* katkısız eylem yapısı *konu* sözcüğüne lokatif durumu atamıştır.

- (43) a. Aşı zorunlu kılındı.
b. Bakanlık aşığı zorunlu kıldı.

Örnekleri incelediğimizde (43)a'da edilgen yapılı bir örnek sunulurken (43)b'de ise etken yapılı bir örnek verilmiştir. Edilgen yapıların kendilerine özgü bir üye yapısı vardır. Edilgen eylemler [eylem + edilgen biçimbirimi] şeklinde sözlükçeden seçildiğinde, edici ve belirtme durumu olmaksızın üretilir (Sarar, 2021: 71). Dolayısıyla *zorunlu kıl-* katkısız eylem yapısının edici üyesi ve belirtme durumu atanmış bir üyesi yoktur. Ancak *zorunlu kıl-* katkısız eyleminin edicisi *bakanlık*, konusu *aşı*'dir Ayrıca *zorunlu kıl-* [AÖ+I (belirtme durum eki)] katkısız eylemi belirtme durumu atamıştır.

3.5.4. yap-

Türkçede en sık kullanılan katkısız eylemlerden biridir. Anlamsal katkısızlığı derecelidir. Kimi adlarla kullanıldığında tam katkısız eylemli yapılar oluştururken kimi adlarla bulanık eylem eylemlerini oluşturabilir. GTS’te yer alan yirmi anlam maddesinde yardımcı eylem olarak tanımlanan maddelerin örneklerinde katkısız eylemli yapılar yer almamaktadır. Ancak ilk anlam maddesinde “*ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek*” şeklinde temel eylem olarak tanımlanan *yap-* katkısız eylemi, kendisi ile oluşturulan katkısız eylem yapılarında bu anlamı ihtiva etmektedir. Başka bir deyişle *yap-* katkısız eylemi birlikte kullanıldığı adın belirttiği işi veya durumu ortaya koyma, gerçekleştirme gibi işlevsel bir anlam taşımaktadır. *Yap-* katkısız eyleminin sözlük sunumunda yirmi birinci anlam maddesi için şu şekilde bir öneri sunulabilir:

21. *katkısız eylem:*

Bütün müşterileri dergiye abone yaptı.

Bir sonraki tabloda *yap-* katkısız eylemi ile oluşmuş katkısız eylem yapılarının listesine yer verilmiştir:

“YAP-” KATKISIZ EYLEMİYLE OLUŞMUŞ KATKISIZ EYLEM YAPILARI

abone yapmak	âlem yapmak
açıklama yapmak	alışveriş yapmak
ağda yapmak	ambalaj yapmak
ahenk yapmak	anket yapmak
akın yapmak	anlaşma yapmak
akort yapmak	apse yapmak
aktarma yapmak	arama yapmak

arıza yapmak	ilaç yapmak
aşk yapmak	imale yapmak
atak yapmak	kaka yapmak
ayırım yapmak	kapris yapmak
bağlantı yapmak	kariyer yapmak
bakım yapmak	kontrat yapmak
banyo yapmak	konuşma yapmak
barış yapmak	kür yapmak
barikat yapmak	maç yapmak
baskın yapmak	makyaj yapmak
beste yapmak	mukavele yapmak
biçki yapmak	mülhaza yapmak
blöf yapmak	mülakat yapmak
çağrışım yapmak	nişan yapmak
çiti yapmak	otostop yapmak
demagoji yapmak	prova yapmak
doğum yapmak	rejim yapmak
dolgu yapmak	sabotaj yapmak
dövme yapmak	satış yapmak
düşük yapmak	seçim yapmak
egzersiz yapmak	
espri yapmak	
gösteriş yapmak	

3.5.5. ol-

Katkısız eylem yapısındaki birlikte kullanıldığı yüklemcil adın taşıdığı anlama göre *ol-* katkısız eylemi, “*meydana gelmek, vuku bulmak, yapılmak, gerçekleşmek*” gibi yüklemcil adın anlamlarını yapıya kazandırma işlevi görür. Türkçenin tarihî dönemlerinde de “*bolmak*” formuyla kullanılan bu katkısız eylem, gördüğü işleve göre tanımlanmaktadır. Bu sebeple yardımcı eylem, temel eylem ve deyim yapıları gibi farklı yapılarda ve görevlerde sıklıkla kullanılır olması katkısız eylem olarak tespit edilmesinde katkısız eylem belirleme ölçütleri temelinde değerlendirilerek ayırt edilmektedir. GTS’te yer alan yirmi beş anlam maddesinin dışında katkısız eylem olarak kullanımına yer veren aşağıdaki gibi bir yirmi altıncı anlam maddesi önerisi şu şekildedir:

26. *katkısız eylem:*

Abandone olmak.

Ol- katkısız eylemi ile oluşmuş katkısız eylem yapılarının kullanım sıklığı fazla olduğu için “H/h” maddesine kadar listesi bir sonraki tabloda sunulduğu gibidir:

“OL-” KATKISIZ EYLEMİ İLE OLUŞMUS KATKISIZ EYLEM YAPILARI

abandone olmak	alakadar olmak
abat olmak	alışık olmak
abone olmak	angaje olmak
adapte olmak	anjiyo olmak
aday olmak	arız olmak
âdet olmak	arkadaş olmak
agâh olmak	asker olmak
ahbap olmak	aşı olmak
ait olmak	âşık olmak
akraba olmak	aşikâr olmak
avare olmak	esir olmak
ayan olmak	gaddar olmak
aykırı olmak	gadrolmak
aylak olmak	gaşyolmak
balığ olmak	giriftar olmak
bedbaht olmak	haiz olmak
bedbin olmak	hâkim olmak
belli olmak	halas olmak
bencil olmak	hallolmak
biçare olmak	hamil olmak
bizar olmak	harap olmak
dâhil olmak	hasıl olmak
daim olmak	hasta olmak
defolmak	haşat olmak

deforme olmak	havi olmak
dejenere olmak	hazır olmak
demode olmak	heba olmak
deşarj olmak	heder olmak
deşifre olmak	hoşnut olmak
detone olmak	.
düçar olmak	.
ebe olmak	.
ehil olmak	
emekli olmak	
engel olmak	

3.5.6. ver-

Ver- eylemi GTS’te yirmi iki ayrı anlam maddesinde tanımlanmaktadır. Sık kullanılan bir eylem olmakla beraber hem sözlüksel hem de katkısız eylem olarak kullanılmaktadır. Sözlüksel öntip anlamı “iletmek, erişirmek” anlamında iken katkısız eylem olarak kullanıldığı yapıda yüklemcil adın belirttiği işi eylem formuna taşıma işlevi görmektedir. Bu yönüyle temel eylem kullanımından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.

GTS’te yer alan yirmi iki anlam maddesinin dışında katkısız eylem olarak kullanımına yer veren aşağıdaki gibi bir yirmi üçüncü anlam maddesi önerisi şu şekildedir:

23. *katkısız eylem:*

Karar vermek.

Bir sonraki tabloda *ver-* katkısız eylemi ile oluşmuş katkısız eylem yapılarının listesine yer verilmiştir:

“VER-” KATKISIZ EYLEMİ İLE OLUŞMUŞ KATKISIZ EYLEM YAPILARI

ara vermek	ara vermek
ateş vermek	ateş vermek
avans vermek	avans vermek
balo vermek	balo vermek
bedel vermek	bedel vermek
beyanat vermek	beyanat vermek
bilgi vermek	bilgi vermek
bono vermek	bono vermek
cevap vermek	cevap vermek
cevaz vermek	cevaz vermek
çıkış vermek	kaparo vermek
çıma vermek	karar vermek
demeç vermek	komut vermek
ders vermek	konferans vermek
destek vermek	kopya vermek
direktif vermek	maaş vermek
düzen vermek	malumat vermek
ehemmiyet vermek	mana vermek
emir vermek	mehil vermek
emniyet vermek	mevil vermek
fetva vermek	mola vermek
fırsat vermek	mücadele vermek
fiyat vermek	mühlet vermek
geri vermek	müjde vermek

haber vermek	nihayet vermek
hak vermek	not vermek
hüküm vermek	oy vermek
ifade vermek	ödül vermek
ilan vermek	ödün vermek
imkân vermek	öğüt vermek
imza vermek	önem vermek
isim vermek	önerge vermek
işaret vermek	parti vermek
izahat vermek	poz vermek
izin vermek	puan vermek
randevu vermek	takrir vermek
rapor vermek	taktik vermek
rey vermek	talimat vermek
rüşvet vermek	tavsiye vermek
salık vermek	tekmil vermek
sebebiyet vermek	teminat vermek
selam vermek	teselli vermek
şifa vermek	

3.5.7. çek-

Sözlüksel öntip anlamı “*Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek*” olan *çek-* temel eylemi, GTS’te kırk üç ayrı anlam maddesi ile tanımlanmaktadır. Katkısız eylemlerin genel bir özelliği olarak da *çek-* katkısız eylem olarak kullanıldığında birlikte kullanıldığı adın belirttiği durumu veya işi gerçekleştirme

işlevi taşımaktadır. Bu adın türünü değiştirerek oluşturduğu yapıya eylem görevini yüklemektedir. Çok anlamlılığının yanı sıra farklı yapılarda yer alarak oldukça üretken bir görünüm sergilemektedir. Katkısız eylem olarak sözlükte kırk dördüncü bir anlam maddesi önerisi şu şekildedir:

44. *katkısız eylem:*

Film çekmek.

Bir sonraki tabloda *çek-* katkısız eylemi ile kurulmuş katkısız eylem yapılarının bir listesi verilmiştir:

“CEK-” KATKISIZ EYLEMİ İLE OLUŞMUS KATKISIZ EYLEM YAPILARI

baş çekmek	protesto çekmek
bayrak çekmek	rest çekmek
ceza çekmek	röntgen çekmek
çeper çekmek	sah çekmek
çetele çekmek	sefalet çekmek
çile çekmek	sınır çekmek
çizgi çekmek	sürme çekmek
dikkat çekmek	şişe çekmek
esrar çekmek	şut çekmek
film çekmek	telgraf çekmek
fotoğraf çekmek	tespih çekmek
halay çekmek	tuğra çekmek
hat çekmek	yuh çekmek
ilgi çekmek	zahmet çekmek
kılıç çekmek	ziyafet çekmek
kopya çekmek	
kura çekmek	
kürek çekmek	
macun çekmek	
mil çekmek	
of çekmek	
oh çekmek	
para çekmek	

3.6. Katkısız Eylem Yapısının Belirlenmesinde Temel Ölçütler

Bir yapının katkısız eylem yapısı olup olmadığını belirlemek; katkısız eylemlerle sonlanan deyimsel yapılardan, yardımcı eylemle kurulmuş birleşik eylemlerden ve diğer yapılardan farkını anlambilimsel, sözdizimsel, biçimbilimsel ve sözlüksel açıdan ayırt etmek zordur. Bu sorunun kaynağı, katkısız eylemlerin aynı zamanda temel eylem olarak kullanılmalarının yanı sıra deyim yapıları ve birleşik yapıların kuruluşunda yer almalarıdır. Bu nedenle de katkısız eylem yapılarını diğer birleşik yapılardan ve deyimlerden ayırt edebilmek için çeşitli ölçütlerin belirlenmesi gerekmektedir. Şu ana kadar katkısız eylem yapılarını belirleyebilmek için araştırmacılar tarafından bazı ölçütler öne sürülmüştür. Bunun yanı sıra katkısız eylemlerin tanımına dair genelgeçer kabul gören ölçütler bulunsa da her dilin sözdizimsel, anlambilimsel veya biçimsel yapısı gibi kendine özgü yapısından dolayı bir dilde uygulanabilen ölçütün diğer dile uyması her zaman mümkün olmamaktadır. Çalışmamızın kapsamını Türkçedeki katkısız eylem yapıları oluşturduğu için Türkçenin kendi yapısına uygun ölçütlerle birlikte yeni ölçütler değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu ölçütlerin tartışılmaya açık bir yanı bulunmakla beraber her biri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Katkısız eylem yapılarını belirlemeye yönelik anlambilimsel ve sözdizimsel ölçütleri içeren bir etiketleme kılavuzu yapılmıştır. 18 ayrı dilde çok sözcüklü ifadelerin derlemine yapan PARSEME (PARSing and Multiword Expressions) adlı bir bilimsel grubun çalışması Türkçeye uyarlanmış (Berk, Erden, & Güngör, 2018) ve bu çok sözcüklü ifadeler içerisinde katkısız eylemleri de etiketleyen bir sistem oluşturulmuştur. (Bhatia vd., 2017) Etiketleme sisteminde katkısız eylemleri tespit etmek için bir karar ağacı oluşturulmuş ve bu karar ağacının ölçütleriyle KEY'ler teste tabi tutulmuştur. PARSEME LVC karar ağacına göre:

LVC.0 – [N-ABS Is the noun abstract?]: “Ad soyut mu?”

LVC.1 – [N-PRED Is the noun predicative?]: “Ad yüklemcil mi?”

LVC.2 – [N-SUBJ-N-ARG Is the subject of the verb a semantic argument of the noun?]: “Eylemin öznesi, adın anlamsal bir üyesi midir?”

LCV.3 – [V-LIGHT The verb only adds meaning expressed as morphological features?]: “Eylem, ada biçimsel özellikler kattığı gibi anlamsal nitelik de katıyor mu?”

LVC.4 – [V-REDUC Can a verbless NP-reduction refer to the same event/state?]: “Eylem düşürmesi ile oluşturulan ad öbeği aynı olay ya da durumu ifade ediyor mu?”

LVC.5 – [V-SUBJ-N-CAUSE Is the subject of the verb the cause of the noun?]: “Eylemin öznesi adın nedeni midir?”

Beş aşamalı karar ağacına göre İngilizcede bir katkısız eylem tespit edilebilir. Ancak bu aşamalardan yalnızca LVC.5 ölçütünü Türkçeye uyguladığımızda sonuçsuz kalır. Bunun sebebi de Berk vd.’lerinin (2018) de bahsettiği gibi katkısız eylemlerin, İngilizce için tam katkısız eylemler (LVC.full) ve nedensel katkısız eylemler (LVC.cause) olarak ayırma tabi tutulmasıdır. Bu ayırma göre Türkçe söz konusu olduğunda yalnızca tam katkısız eylemlerden söz etmek mümkündür. PARSEME LVC karar ağacının kullanımını örneklemek için Türkçeye uyarladıklarında (Berk, Erden, & Güngör, 2018) tam katkısız eylemli ifade olan *karar ver-* yapısını LVC.4 de dâhil olmak üzere ele almışlar ve tüm testleri geçerek tam katkısız eylemli ifade olarak etiketlemişlerdir. Biz de karar ağacına göre *hisset-* katkısız eylem yapısını karar ağacına göre inceleyelim:

LVC.0: “His” soyut bir addır.

LVC.1: “His” yüklemcil bir addır. Yani Arapçadan dilimize geçerek “sezgi, sezme” anlamını taşımaktadır.

LVC.2: “Hisset-” eyleminin öznesi “his” adının anlamsal üyesine sahiptir. Yani, “Aysun başına gelecekleri hissetti.” cümlesinde Aysun eylemin öznesidir ve hisseden anlamsal üyesine sahiptir.

LVC.3: Eylem, ada yalnızca biçimsel bir katkıda bulunabilir; anlamsal bir katkısı yoktur. Ad asıl anlamını korur. Yani *et-* anlamsal bir katkı sağlamamaktadır ve sadece *hisset-* eylemini gerçekleştirme anlamı vardır.

LVC.4: Eylem düşürmesi ile oluşturulan isim tamlaması aynı olay ya da durumu ifade ediyor. Yani “*Aysun’un hissi*” isim tamlamasında *et-* eylemi düşürülmüş ve aynı *hisset-* olayını bildiriyor.

Yukarıdaki karar ağacına göre testleri geçen *hisset-* ifadesi, tam katkısız eylem olarak etiketlenebilir. Fakat bu etiketleme kılavuzu dışında da katkısız eylem yapılarını ayırt edici ölçütler eklenebilir.

3.4.1. Anlambilimsel Ölçüt

Anlambilimsel ölçüt, bir yapının katkısız eylem yapısı olup olmadığının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Katkısız eylem yapıları üzerine sınırlı sayıda anlambilimsel araştırma bulunmaktadır. Genellikle katkısız eylemin anlambilimsel katkısının aynı eylemin diğer yapılarda yapacağı anlamsal katkıdan farklı olduğu kabul edilir (Karimi, 2013:1-6). *Anlamsal ağartma* (semantically bleached), bu eylemlerin hafif kullanımlar kazandığı artzamanlı anlambilimsel işleyiş olarak öne sürülmüştür (Traugott & Dasher, 2001). Hatta Jespersen’in (1954), bu eylemlerin anlamsal ağartma yoluyla *hafif* (light) olduklarına dair ilk iddiasını da doğrulamaktadır. Ancak Butt ve Lahiri (2013), bir eylemin, katkısız eylem ile katkısız eylem olmayan anlamları arasında sıkı bir bağ olduğunu belirterek, anlamsal ağartma fikrine karşı çıkmaktadır. Öyle ki Butt ve Lahiri (2013) Hint-Avrupa dillerindeki katkısız eylem yapılarını inceleyerek katkısız eylemlerin anlamsal ağartmanın bir sonucu olmadığını savunur.

Katkısız eylemler, diğer anlamlarından ayrı olarak açıkça tanımlanabilen ve belirlenebilen bir anlamı yapıda kaybederek yüklemcil adın belirttiği durumu, işi ya da

olayı gerçekleştirme, yapma, meydana getirme işlevi dışında üzerinde bir anlam taşımazlar. Söz konusu anlamı yapı içerisinde kullanıldığı ad ile bir bütün olarak taşırlar.

(36) Yediklerine dikkat etmedin.

(37) Kardeşini evinden etti.

(36) ve (37)'deki örneklerde kullanılan *et-* eyleminin anlamsal rolüne bakarak her iki kullanımda da anlamın etkisinin değiştiği açıkça görülür. (36)'daki *dikkat* sözcüğü GTS'te “*duygularla düşünceyi bir şey üzerinde toplama, uyanıklık*” olarak tanımlanmaktadır. *Dikkat etmek* ise yine “*duygularla düşünceyi bir şey üzerinde toplamak, uyanık davranmak*” olarak aynı şekilde eylem olarak tanımlanmıştır. Sözlüksel tanımlarından da açıkça anlaşılacağı üzere yüklemcil adın katkısız eylemli kullanımı ve ad olarak kullanımı aynı durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu katkısız eylem yapısında *et-* katkısız eylemi anlamsal olarak boştur ve birleştiği adın belirttiği işi gerçekleştirme anlamı dışında yapıya hiçbir anlamsal katkısı yoktur. (37)'deki *evinden etti* ifadesini değerlendirdiğimizde *et-* eylemi “*yoksun kalmak*” anlamında temel eylem olarak cümlede yer almaktadır. Yüklem, bu cümlede *evinden* ögesine kaynak rolünü atamaktadır.

Katkısız eylem yapısındaki yüklemcil ad genellikle soyut anlam taşımaktadır. Örneğin *karar kıl-* katkısız eylem yapısındaki *karar* soyut anlamlıdır. Yine ad, yüklemcil olmalıdır ve *karar kılan* anlamsal üyesine sahiptir.

3.4.2. Sözdizimsel Ölçüt

Sözdizimsel ölçütler, katkısız eylemlerin diğer yapılardan ayırt edilmesini sağlayan ölçütlerden biridir. Türkçe, Farsça, Korece ve Kürtçedeki katkısız eylemlerin ilginç ortak özellikler sergilediklerine (30) ve (31)'deki örneklerde değinmiştik. Her durumda, üyelerinin sayısı ve türünün yanı sıra sözdizimsel konumlar ve dilbilgisel durum işaretlemesi açısından da gerçekleştirilmeleri benzerdir. Bu benzerlik de katkısız eylemlerin diller arası bir olgu olduğunu ve farklı bir ulamda değerlendirilmesi

gerektiğini göstermektedir. Karimi-Doostan (2005) da Korece, Kürtçe ve Farsçadaki katkısız eylemlerin işleyiş şeklinin aynı olup olmadığını değerlendirmiştir. Bununla birlikte durum işaretlemenin çok önemli bir role sahip olduğu bir yaklaşım geliştirerek, katkısız eylemler tarafından yapısal durum işaretlemenin KEY oluşumu için ana motivasyon olduğunu ve durum işaretlemenin yüklemcil adların üyelerinin sözdizimsel gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir.

Yüklemcil adlar, eylemlerin veya adların tüm özelliklerine sahip değildir, ancak ad ve eylem kategorileri arasında bir yerdedir. Dahası, yüklemcil adların bir veya daha fazla üye ile bir olayı veya eylemi ifade eden soyut isimler olduğu söylenebilir.

(38) a. Ahmet ile Mehmet aralarında anlaştilar.

b. Ahmet ile Mehmet aralarında anlaşma yaptılar.

(38)'de görüldüğü gibi, (a) ve (b)'deki aynı üyeler, katkısız eylemler olmadan yüklemcil adlar tarafından yönetilen ad öbeklerinde mevcuttur. Ayrıca, katkısız eylemlerin varlığı veya yokluğu, ifadelerin anlamını ve üye yapısını etkilemez. Bunlar, yüklemcil adların eylemcil eşdeğerleriyle aynı üyelere sahip olan şeffaf üye taşıyan adlar veya karmaşık olay adsılları olduğunu gösterir (Grimshaw, 1990; Kiefer, 1996; Laczko, 2000).

Yüklemcil adların bazıları, bazı bağlamlarda Grimshaw'ın (1990) basit olay veya sonuç ifade eden adlarda belirttiği gibi davranabilse de, yüklemcil adlar ad tamlamalarında bir iyelik veya bir belirtme durumu işaretleyici ile birlikte katkısız eylem yapısını oluşturabilir. Dolayısıyla katkısız eylemlerin Kearns'in (2002) de belirttiği gibi iki tür kullanımı mevcuttur. Tam katkısız eylemlerin aksine bulanık eylem eylemlerinin yüklemcil adı (38)'deki gibi belirli olabilir.

(39) Dügünde Artvin halayı çektiler.

(40) *Derya sabah olduğunu farkı etti.

Bulanık eylem eylemleri ile kurulmuş yapılarda yüklemcil ad, (41)'deki gibi edilgen bir yapının öznesi olabilirken, tam katkısız eylemli yapılarda olamaz.

(41) a. Ateş Alper tarafından edildi.

b. *Esef babam tarafından edildi.

Yine bir katkısız eylem yapısında yüklemcil ad (42)'deki gibi bir soru sözcüğü ile nitelenemez.

(42) a. *Hükümdar hangi azadı eyledi?

b. * Ahmet ne balığı oldu?

c. Meltem hangi fotokobiyi çekti.

Katkısız eylemin yüklemcil adı (43)'te olduğu gibi, bulanık eylem eylemleriyle kuruluşunun aksine eş anlamlısı ile nöbetleşe kullanılamaz.

(43) a. Geçmişî yâd etti.

b. *Geçmişî anma etti.

c. Yasin oldukça ilgi çekti.

d. Yasin oldukça dikkat çekti.

Katkısız eylem yapısında, katkısız eylem ile yüklemcil ad arasına belirteç eklenemez. Ancak yapının tamamını niteleyebilir.

(44) a. *Asker yemin dün etti.

b. *Asker yemin hızlı etti.

c. Asker dün yemin etti.

d. Asker hızlı yemin etti.

Bir katkısız eylem yapısındaki eylemin düşürülmesi ile oluşan ad öbeği aynı olay ya da durumu ifade etmelidir.

(45) Emlakçı teminat verdi > Emlakçının teminatı

Oluşturulan ad öbeğindeki *emlakçının teminatı* aynı *teminat ver-* olayını ifade etmektedir.

Bazı durumlarda, yüklemcil ad herhangi bir dilbilgisel bozukluk olmaksızın katkısız eylemden ayrılabilir (Karimi-Doostan, 2011). Burada (46)'da, her ad için katkısız eylemi tekrarlamadan *et-* katkısız eylemi ile ilgili iki yüklemcil ad meydana gelir.

(46) Yıllarca Sinan'a işkence ve eziyet ettiler.

Tam katkısız eylemli ifadeler ile bulanık eylem eylemleri arasında sözdizimsel açıdan uygulanan ölçütlerin kendi aralarında zayıf kalmalarının aksine, anlambilimsel açıdan katkısızlık göstermeleri hepsini katkısız eylem yapıları olarak tanımlar. Tam katkısız eylemlerin sözdizimsel sınırlılıkları, bulanık eylem eylemleriyle çoğu durumda örtüşmemesi katkısız eylem yapılarının sınıflandırılmasında bu ölçütü yeterli kılmaktadır.

3.4.3. Biçimbilimsel Ölçüt

Katkısız eylem yapıları biçimbilim alanında da değerlendirilir. Görünüşte sözlüksel olmalarına rağmen, katkısız eylem yapılarındaki ad bileşeni öbeklerdeki gibi biçimsel özellikler de sergileyebilir. Yapının bileşenleri ayrı ayrı belirli biçimsel türetmelerden geçebilir. Örneğin, Farsçada olduğu gibi eylem çekimleri katkısız eylemin önüne gelebilir. Bu, çekimin ad ve katkısız eylem arasında gerçekleştiği anlamına gelir. Bunlar arasında emir kipi, haber kipi ve olumsuzluk işaretleyicileri yer alır (Family, 2014: 33). (47)'deki Farsça örnekte katkısız eylemin önüne ek aldığı görünürken (48)'deki İngilizce örnekte ek, yüklemcil adın üzerinde görünür.

(47) Diruz baran *na-amed*. “*Dün yağmur yağmadı.*”

(48) Julia is sweep-*ing* the room. “*Julia odayı süpürüyor.*”

Türkçedeki katkısız eylem yapılarında ise çekim eklerinin çoğunluğunun katkısız eyleme getirildiği görülmektedir.

(49) a. dikkat çek-*miş* b. tenkit et-*me-di*. c. fark et-*sin!*

Çokluk işaretleyicisi *-lar* ise doğrudan (50)'de olduğu gibi yüklemcil adın üzerine gelemeyen çokluk niteleyicisi olabilir.

(50) a. Ahmet *bir* hata yaptı.

b. *Ahmet *hatalar* yaptı.

c. Ahmet *birçok* hata yaptı.

Yüklemcil adın belirtme durumu aldığı katkısız eylem yapıları da daha önce belirtildiği gibi mevcuttur. Genellikle bulanık eylem eylemleri ile oluşan bu yapılar, sözdizimsel ölçütlerde olduğu gibi katkısız eylem yapılarının tanımlanmasında ikilik oluşturmaktadır.

3.4.4. Sözlükselleşme Ölçütü

Sözlükselleşme, yeni bir sözcüğün belirli bir içerikle genelleşerek dilde yaygınlaşıp tutunması anlamına gelmektedir (Uzun, 2006). Yani bir sözcüğün anlamsal bağımlı olmaktan kurtulup sözlük içerisinde kendisine bir yer bulabilmesidir. Art zamanlı bir süreç olan sözlükselleşme, zamanla değişim geçirebileceği bir süreci kapsar. Yani sözlükselleşme bir sözcüğün doğması, anlam kazanması gibi aşamaları ifade eder. Sözlükselleşme aşamalarını Fischer (1998), aşağıdaki gibi gösterir:

Anlık oluşum → Yeni sözcük → Sözlüksel birim

Katkısız eylem yapılarını, yardımcı eylemlerle kurulmuş birleşiklerden ayıran bir diğer temel ölçüt de sözlükselleşmedir. Katkısız eylemler yapı oluşturduklarında sözlüklerde madde başı ve sözlük birim olarak yer alırken yardımcı eylemlerin böyle bir işlevi yoktur. *Mülakat yapmak* ve *okuma yapmak* örneklerini karşılaştırdığımızda, *mülakat yapmak* sözlüksel iken *okuma yapmak* sözlükte yer almaz. Çünkü katkısız eylem yapısındaki ad yüklemcil olmalıdır, *okuma* sözlük birimi ise dilbilgisel olarak yeniden yapılanmış bir eylemsidir ve *yapmak* eylemi ile birleşerek bir sözlük birimi oluşturamamıştır. Ancak sözlükselleşmenin önemli özelliklerinden biri olan bir toplumun yapıları sık kullanımı bazı durumlarda farklı yapıları birbirinden ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Bunun bir örneği ise *yapadurmak* yapısında da görünür. Yani aslında

bir yardımcı eylem ile kurulmuş birleşik olmasına rağmen sık kullanım sebebiyle sözlükselleşmiş bir yapıdır. Dolayısıyla sözlükselleşme ölçütü katkısız eylem yapıları için işlevsel bir özellik olarak onları tanımlasa da diğer yapılarla farkını çok net ortaya koymakta zayıf kalmaktadır.

3.4.5. Sesbilimsel Ölçüt

Sesbilimsel ölçüt, konuşurların sözcükleri söyleyiş özelliklerini dikkate aldığı tespitlerde kullanılan bir ölçüt olmakla beraber sözcüklerdeki gerekebilecek duraksamalar ile ayrımı sağlar. Katkısız eylem yapıları, birleşik bir görünüm arz etmektedir. Bu birleşmeler daha evvel verilmiş olan katkısız eylem yapılarının yazımını biçimsel olarak etkilemiş olsalar da yapısal ve anlamsal olarak bir etkisi olmamıştır. Örneğin; *his etmek* > *hissetmek* örneğinde olduğu gibi. Ancak bu durum katkısız eylem yapılarının tümünde olmadığı için bu yapıları diğerlerinden ayırt etmede etkili bir ölçüt sunmamaktadır.

Bürünsel yapı Türkçede hafif görünümlü olsa da ses birimlerinden vurgunun bazı durumlarda yer değiştirmesi yapıların ayırında önemli bir ölçüt olarak öne çıkar.

(51) a. Arkadaşlarla yine sabahı ettik.

b. Her konuşmasında gençlere hitap eder.

Katkısız eylem yapıları sadece tek bir ana vurgu alırlar, bu da katkısız eylem yapılarının tek bir birim olarak işlev gördüğünü kanıtlayan başka bir unsurdur (Vahedi-Langrudi, 1996; Family, 2014; Megerdooian, 2002). Yukarıdaki (51a) gibi Türkçedeki basit biçimlerde vurgu, olağan olarak eylem kökünün son hecesine düşerken; (51b) gibi katkısız eylem yapısı örneklerinde vurgu yüklemcil adın son hecesine düşer (Goldberg, 2003). Dolayısıyla vurgu, katkısız eylem yapılarının tek bir birim şeklinde davrandıklarına dair ek kanıt sağlamaktadır.

3.4.6. Yazımsal Ölçüt

Yazımsal ölçüt, sözcüklerin yazımıyla ilgili olarak belirleyici bir ölçüt gibi görülse de yanıltıcı sonuçlar da doğurabilir. Türkçede birleşiklerin ve birleşik yapılı eylem gruplarının sesbilimsel nedenlerle ayrı veya bitişik olarak yazıldığı görülmektedir. Birleşik yapıların birden fazla ögeden oluşması ve bunların tek bir sözcük gibi işlev görmesi nedeniyle bitişik yazılmaları yapının bir birleşim geçirdiğini gösterir. Ancak bu yapıların iki tür yazımları da mevcuttur ve asıl problem de aynı yapıların yazımsal ölçütle belirleyiciliğinin kalmamasıdır. Yine yıllar içerisinde güncellenen sözlüklerle birlikte dil araştırmacılarının bahsi geçen yapıların yazımlarına dair farklı tutumlara sahip olması bu yapıların yazımsal olarak ayırt edici özelliğini yitirmektedir. Göğüş'ün (1988) de belirttiği gibi bu sözcüklerin anlamca birleşmiş olmaları, yapısal olarak birleşmiş olma zorunluluğu olmadığını gösterir.

Bir önceki sesbilimsel ölçüt başlığında da belirtildiği üzere katkısız eylem yapıları da birden fazla sözcüğün birleştiği bir yapı sergiler. Bu yapıların da kimi durumlarda bitişik kimi durumlarda ise ayrı yazıldığı görülür. Katkısız eylem yapılarının yazımı üç farklı durumda karşımıza çıkar:

- a. Bir ses olayı olmadan ayrı biçimde yazılanlar: *fark et-*, *uygun ol-*, *davet et-* vb.
- b. Ses düşmesi nedeniyle bitişik yazılanlar: *seyret-*, *kaybol-*, *kastet-* vb.
- c. Ünsüz türemesi nedeniyle bitişik yazılanlar: *hisset-*, *affet-*, *hallet-* vb.

Ses olaylarına bağlı olarak katkısız eylem yapılarının bitişik ya da ayrı yazılması, bu yapıları diğer yapılardan ayırt eden bir ölçüt görünümü sunmamaktadır. Yalnızca katkısız eylemlerin yazımına dair ilave bir bilgi sağlamaktadır.

3.4.7. Ölçütlerin Değerlendirilmesi

Katkısız eylem yapıları, bir yüklemcil ad ve bir *et-*, *ey-*, *kıl-*, *yap-* gibi eylemler ile kurulan işlevsel bir özellik taşıyan eylem yapılarıdır. Deyimler, yardımcı eylemle kurulmuş birleşik eylemlerden ve diğer yapılardan, bu yapıları ayırt etmek için çeşitli

ölçütler uygulanır. Daha önce de belirtildiği üzere katkısız eylemler, temel eylem olarak kullanılmaları, birleşik yapılar ve deyim yapıları gibi yapıların kuruluşunda yer almaları gibi sebeplerle bu yapılar ile karışabilmektedir, katkısız eylemleri belirleyen ölçütlerle bu yapılardan farkı tespit edilebilir ve ayırt edilebilir.

Katkısız eylem yapılarını tespit etmede en yaygın ve geçerliliği olan ölçüt, anlambilimsel ölçüttür. Çünkü katkısız eylemler, bir katkısız eylem yapısında yer aldıklarında diğer anlamlarından arınarak açıkça tanımlanabilir anlamını bu yapıda kaybeder ve yalnızca yüklemcil adın taşıdığı anlamı gerçekleştirme işlevi görür. Bu özelliği ile diğer yapılardan kolaylıkla ayrılır ve en belirgin özelliği olarak görünür.

Katkısız eylem yapılarını diğer yapılardan ayırt etmede öne çıkan diğer önemli bir ölçüt de sözdizimsel ölçüttür. Bu ölçütün öne çıkmasının asıl nedeni ise katkısız eylem yapılarının üyelerinin sayısı, türü, sözdizimsel konumları ve durum işaretlemesi bakımından sınırlılıkları vardır ve bununla birlikte belirgin özellikler taşımaktadır. Her katkısız eylem yapısının üye yapısı, katkısız eylemlerle bir araya gelen yüklemcil adla birlikte değişmektedir. Örneğin, *tenkit et-*, *şükret-*, *takdim et-* katkısız eylem yapılarının her birinin üyelerinin sayısı, türü ve sözdizimsel konumları yüklemcil adla bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Katkısız eylem yapılarında çekim eklerinin çoğunluğunun katkısız eyleme getirilmesi ve çokluk işaretleyicisinin yüklemcil adın üzerine gelememesi gibi özellikleri ise biçimbilimsel ölçüt olarak öne çıkmaktadır. Ancak yüklemcil adın bulanık eylem eylemleri oluşturduğu yapılarda belirtme durumu alması katkısız eylemle oluşturulan yapılarda ise almaması, katkısız eylem yapılarının tanımlanmasında ikilik oluşturması nedeniyle ayırt edici bir ölçüt olarak değerlendirilememiştir.

Katkısız eylem yapılarını, yardımcı eylemlerle kurulmuş birleşiklerden ayıran bir ölçüt olarak öne çıkan sözlükselleşme ölçütü, katkısız eylemler yapı oluşturduklarında sözlüklerde madde başı ve sözlük birim olarak yer alırken yardımcı eylemlerin alamaması

ayırt edici bir ölçüt olarak öne çıkmaktadır. Ancak kimi durumlarda yardımcı eylem ile kurulmuş birleşik olmasına rağmen sık kullanım sebebiyle sözlükselleşen unsurlar da vardır ki bu da farklı yapıları birbirinden ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır.

Sesbilimsel ölçütte ise vurgunun yer değiştirmesine bağlı olarak katkısız eylem yapılarının tanımlanmasına dair bir özellik de öne sürülmüştür. Ancak sesbilimsel durumlardan kaynaklanan yazım farklılıklarının katkısız eylem yapılarında ayırt edici bir özellik olarak alınamayacağı gösterilmiştir.

Söz konusu ölçütler; anlamsal, sözdizimsel ve biçimsel özellikleri bakımından katkısız eylem yapılarının tanımlanması ve tespit edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Karıştırılma olasılığı olan diğer yapılardan ayırt edilmesi açısından da önemli bir yer tutmaktadır.

4. SONUÇ

Türkçede yalnız başına anlamsal içerik ve sözdizimsel üye yapısı bakımından yoksun olan katkısız eylemler ve yüklemcil adlarla birlikte oluşturdukları katkısız eylem yapıları, bu çalışmada konu edinilmiştir. Anlambilim, biçimbilim ve sözdizim düzlemlerinde görünüşleri açısından katkısız eylemlerin Türkçede oluşturduğu katkısız eylem yapıları dilbilimsel özellikleri bakımından incelenmiş ve katkısız eylemin başlıca işlevleri belirlenerek tanımlanmıştır. Bu araştırmanın hedefleri doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Katkısız eylem yapıları dilbilgisel işlevleri bakımından karmaşık yüklemelerin içerisinde yer alır ve bu yapılar, sözlüksel ve sözdizimsel olarak oluşturulabilir. Katkısız eylemler anlamsal olarak boştur ve oluşturduğu katkısız eylem yapısı diğer yapılardan bu bakımdan ayrılır. Yani bir katkısız eylemin aynı zamanda temel eylem, yardımcı eylem ve deyim yapılarında yer aldığı görülür. Ancak bu durum sözdizimsel, anlambilimsel ve biçimbilimsel farklılıklar nedeniyle her bir kullanımının farklı yapılar ile sonuçlandığı görülmüş ve bunlar ölçütlerle desteklenmiştir. Bununla birlikte katkısız eylemlerin bir ad ile birleştiğinde tek bir eylem gibi işlev görmesi katkısız eylemlerin işlevsel bir yanı olduğunu da göstermektedir.

2. Katkısız eylemin anlamı, tamamlayıcısı yüklemcil ada bağlıdır, bu nedenle tümceye anlambilimsel katkısını kesin olarak belirlemek olanaksızdır. Ancak katkısız eylem bir ad ile birleşerek oluşturduğu yapıda kendi anlamını yitirir ve böylelikle eylemin anlamı anlambilimsel olarak bulanıklaşır. Bu nedenle katkısız eylemin tamamlayıcısının sözdizimsel ve anlamsal özellikleri farklı türde katkısız eylem yapılarını oluşturur. Bunlar da tam katkısız eylemler ve bulanık eylem eylemleri/nedensel eylemler olarak adlandırılır. Bu eylemlerin temel eylemden geliştiği ve katkısız biçiminin ise tarihsel değişimden ötürü anlamsal içeriğinin de bir kısmını kaybetmesine neden olmuştur.

Genellikle bir sürekliliğin parçası olarak görünür ancak aynı zamanda dilbilgiselleşme sürecine giremediği için bu süreklilikten farklı olarak sözlüksel ve işlevsel alanlar arasında dağılım gösterirler. Aslında katkısız eylem yapıları hem sözlüksel hem de işlevseldir.

3. Katkısız eylem yapıları anlambilimsel olarak tahmin edilebilir değildir ve katkısız eylemin anlamsal katkısı sistematik ve şeffaftır. Katkısız eylemler, diğer anlamlarından ayrı olarak açıkça tanımlanabilen ve belirlenebilen bir anlamı yapıda kaybederek yüklemcil adın belirttiği durumu, işi ya da olayı gerçekleştirme, yapma, meydana getirme işlevi dışında üzerinde bir anlam taşımazlar. Yaygın katkısız eylemlerin her biri yeni bir yapı oluşturarak sonsuz sayıda kavramlar ifade etmek için kullanılmasından dolayı katkısız eylemlerin anlambilimsel katkısının kademeli olarak dağılmasına ve tespit edilmesinin zorlaşmasına da neden olmuştur. Dolayısıyla katkısız eylemlerin anlamsal katkısında derecelenme olduğu tespit edilmiştir. Tam katkısız eylemler ve bulanık eylem eylemleri olarak iki ayrı katkısız eylem türünden araştırmanın bütününe bahsedildi. Bu eylemlerin, edilgenleştirme, ne taşıma ve belirtme durumu gibi özelliklerde farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

4. Yüklemcil adlar, sözlüksel tanımları bir durumu ya da nesneyi tanımlamaktan daha çok hareket, eylemcil bir işi ifade etmektedir. Her ne kadar biçimsel olarak ad gibi görünseler de anlamsal olarak eylemlerdir, bundan dolayı katkısız eylem yapısını oluşturan ad unsurunu “yüklemcil ad” olarak adlandırılmıştır. Katkısız eylemler de bir ad unsuru ile birleştiklerinde katkısız eylem yapısını oluştururlar. Bu yönüyle katkısız eylemler işlevsel bir özellik göstererek adın türünü değiştirerek bir eylem yapısını oluştururlar. Adın ifade ettiği durumu, hareketi ya da eylemi gerçekleştirme dışında anlamsal olarak hiçbir katkı sağlamazlar. Bu nedenle *et-*, *ey-*, *kıl-*, *yap-* gibi eylemler daha önce de bahsedildiği gibi farklı eylem sınıflarında yer alsalar da oluşturdukları bu yapılarda katkısız eylem sıfatıyla yer alırlar.

5. Diller arası bir olgu olan katkısız eylemler, üzerine çalışılmış pek çok dildeki katkısız eylemlerin kullanımında ilginç ortak özellikler sergilediği görülmüştür. İngilizce, Türkçe, Farsça, Korece ve Kürtçe katkısız eylemlerin ortak bir özelliği olarak, üyelerin sayısı ve türü ile bunların sözdizimsel konumlara ve durum işaretlemesine göre gerçekleştirmelerinde benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Katkısız eylemin sadece iskelet üye yapısına sahip bir eylem olduğu varsayılmış, sözdizimine yansiyabilmesi için başka bir ögeden üye yapısı ve rol yükleme işlevini aldığı ve üye aktarımı ile üye yapısını devraldığı gösterilmiştir. Bu da, bir katkısız eylemin nesnesi olan geçirimli bir adın üyelerinin ve rol yükleme yeteneğinin katkısız eyleme aktarıldığı bir süreç olarak betimlenmiştir. Daha sonra katkısız eylem yapısı, yine kendisi tarafından işlevsizleştirilen ada bağlı olarak çeşitli sayıda üyeye sahip rol atayıcı ve üye taşıyan bir eylem hâline geldiği belirtilmiştir. Ancak bir katkısız eylem, yüklemcil ad ile birleştiğinde rol yükleme özelliğini katkısız eylem yapısı içerisinde kazanmakta gibi görünse de aslında yapının rol yükleme özelliği var olduğu da örneklendirilerek desteklenmiştir.

Bu araştırmada Türkçede katkısız eylemlerin tanımlanması, sözlüksel eylemler olarak betimlenmesi, cümle düzeyindeki üye yapısı, bu yapıların konusal ilişkileri ve bu eylemlerin tespit edilmesinde kullanılacak ölçütlerin belirlenmesi konusunu aydınlatmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte bu eylemlerin ve bu eylemlerle kurulmuş yapıların sınıflandırılması, nasıl oluştuğu, yardımcı eylemler ve deyimlerden farkı, yapısal özellikleri ve sözlüksel olarak ele alınıp alınamayacağı gibi konular ayrıntılı olarak incelenmiş, görüş birliğine varılamamış olan konular üzerinde durulmuş, ulaşılan hedefler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Türkçenin biçimbilim, sözdizim, anlambilim ve sözlükbilim düzlemlerinden hareketle bu araştırmada, “Türkçede Katkısız Eylem Yapıları” tespit edilip betimlenerek alanyazına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Elbette ki yaygın kullanımı olan katkısız eylemlerin sonsuz sayıda yeni adlarla birleşerek yeni kavramlar türemeye devam etmektedir. Her bir oluşumla birlikte yeni araştırma soruları

ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmanın betimleme yönteminden bağımsız olarak bu eylemlerin ve oluşturdukları yapıların pek çok düzlem ve yöntem ile keşfedilmeye ve çok yönlü olarak yeni bakış açıları ile araştırılmaya açık bir yönü olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Adger, D. (2002). *Core Syntax: A Minimalist Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, A. Y. (2006). Serial Verb Constructions in Typological Perspective. Aikhenvald, & Dixon içinde, *Serial Verb Constructions: A Cross-Linguistic Typology* (s. 1-87). Oxford: Oxford University Press.
- Aksan, D. v. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yay.
- Akşehirli, S. (2013, Summer). Türkçede Et- Katkısız Eyleminin Sözlüksel İşlevleri. *Turkish Studies*, 8(9), 482-494.
- Alsina, A., Bresnan, J., & Sells, P. (1997). *Complex Predicates*. Stanford: California: CSLI Publications.
- Ayabakan, M. (2015). Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Baker, M. C. (1988). *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri* (8 b.). Ankara: TDK Yay.
- Berk, G., Erden, B., & Güngör, T. (2018, Mayıs). Türkçe Çok Sözcüklü Fiil İfadeleri Derlemi. *26th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi. doi:10.1109/SIU.2018.8404583
- Bowern, C. (2006). Inter-theoretical Approaches to Complex Verb Constructions: Position Paper. *Department of Linguistics*.
- Bruening, B. (2016). Light Verbs are Just Regular Verbs. *Proceeding of the 39th Annual Penn Linguistics Conference*. University of Pennsylvania Working Papers in Linguistic.
- Brugman, C. (2001). Light Verbs and Polysemy. *Language Science*(23), 551-578.

- Bulut, G. (2014). Tarihi Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Butt, M. (1995). *The Structure of Complex Predicates in Urdu*. Stanford: CSLI Publications.
- Butt, M. (2004). The Light Verb Jungle. G. Aygen, C. Bowerman, & Q. C. içinde, *Papers from the GSAS/Dudley House Workshop on Light Verbs* (s. 1-49). Cambridge: Harvard Working Papers in Linguistics.
- Butt, M. (2013). Complex Predicate Puzzles. *Workshop on Approaches to Complex Predicates*, (s. 1-58). Paris.
- Butt, M., & Lahiri, A. (2013). Diachronic Pertinacity of Light Verbs. *Lingua*, 135, 7-29.
- Butt, M., & Wilhelm, G. (2001). On the (Semi)Lexical Status of Light Verbs. N. Corver, & H. van Riemsdijk içinde, *Semi-Lexical Categories: The Function of Content Words and the Content of Function Verbs* (s. 323-369). De Gruyter Mouton .
- Cattell, R. (1984). *Composite predicates in English*. Orlando: FL: Academic Press Inc.
- Cattell, R. (1984). *Syntax and Semantics: Composite Predicates in English*. London: Academic Press.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Londra: Oxford University Press.
- Crowley, T. (2002). *Serial Verbs in Oceanic: A Descriptive Typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2003). *A Dictionary of Linguistics & Phonetics (5th edition)*. New York: Wiley-Blackwell.
- Culicover, P. W., & Jackendoff, R. (2005). *Simpler Syntax*. Oxford : Oxford University Press.

- Çotuksöken, Y. (1992). *Deyimlerimiz* (2. b.). İstanbul: Özgül Yayınları Eğitim ve Öğretimde Kaynak Kitaplar Dizisi: 2.
- Dixon, R. M. (2006). Serial Verb Constructions: Conspectus and Coda . Aikhenvald, & Dixon içinde, *erial Verb Constructions A Cross-linguistic Typology* (s. 338-350). Oxford: Oxford University Press.
- Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Doktora Tezi.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Family, N. (2014). *Semantic Space of Persian Light Verbs*. Boston: Brill.
- Fischer, R. (1998). *Lexical Change in Present-Day English (A Corpus based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms)*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Folley, W. A., & Olson, M. (1985). Clausehood and Verb Serialization. J. Nichols, & A. C. Woodbury içinde, *Grammar Inside and Outside the Clause* (s. 17-60). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fujinami, T., & Nanz, C. (1988). *The Light Verb Constructions in Japanese*. Stuttgart: Universitat Stuttgart.
- Gabain, v. A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Goldberg, A. E. (2003). Words by Default: The Persian Complex Predicate Construction. In Mismatch: E. Francis, & L. Michaelis içinde, *Form-Function Incongruity and the Architecture of Grammar* (s. 83-112). Stanford: CSLI Publications.
- Göğüş, B. (1988). Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği. *TDAY-Belleten* 1962, 245.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.

- Göymen, D. (2020). Türkçede Konuşma Kalıplarının Anadili ve İkinci Dil Konuşurları Tarafından İşlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi .
- Grimshaw, J. (1990). Argument Structure, Linguistic Inquiry Monograph 18. MIT. *Linguistic Inquiry Monograph*(18), MIT Press.
- Grimshaw, J., & Mester, A. (1988). Light verbs and theta-marking. *Linguistic Inquiry* 19, 205-232.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Hale, K., & Keyser, S. J. (1993). *On Argument Structure and the Lexical Expression of Syntactic Relations*. Cambridge: MIT Press.
- Han, C., & Rambow, O. (2000). The Sino-Korean Light Verb Construction and Lexical Argument Structure. *Paper Presented in Tag+5 Conference.*, (s. 25-27). Paris.
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Jackendoff, R. S. (1974). A Deep Structure Projection Rule. *Linguistic Inquiry*, 5, 481–505.
- Jespersen, O. (1965). *A Modern English Grammar on Historical Principle*. London: George & Unwin.
- Kabyong, P. (1992). Light Verb Constructions in Korean and Japanese. *PhD Thesis*. Chapel Hill: University of North Carolina .
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karimi, S., & Mohammad, J. (1992). Light Verbs are Taking Over: Complex Verbs in Persian. *Proceedings of Wecol*, 5, 195-212.
- Karimi-Doostan, G. (2005). Light Verbs and Structural Case. *Lingua*, 115(12), 1737-1756.

- Karimi-Doostan, G. (2011). Separability of Light Verb Constructions in Persian. *Studia Linguistica*, 1-26.
- Kearns, K. (2022, 11 19). *Light Verbs in English*. <http://www.ling.canterbury.ac.nz/kate>:
<http://www.ling.canterbury.ac.nz/kate> adresinden alındı
- Kiefer, F. (1996). The Inheritance of Aspectual Structure. *Manuscript*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kornfilt, J. (. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Kornflit, J. (1994). Türkçede Geçişim ve Sözcük Dizimine Etkisi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*(5), 42-53.
- Kunduracı, A. (2008). Denetlemede Evrenseller. 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (s. 1-11). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Laczko, T. (2000). Derived Nominals, Possessors and Lexical Mapping Theory. M. Butt, & T. King içinde, *Argument Realization* (s. 189-227). Standord: CSLI Publications.
- Larson, R. (1988). On the Double Object Construction. *Linguistic Inquiry*, 335-391.
- Malouf, R. (1998). Mixed Categories in Hierarchical Lexicon. *Ph.D. Dissertation*. Stanford University.
- Megerdooonian, K. (2002). Beyond Words and Phrases: A Unified Theory of Predicate Composition. *PhD Dissertation*. University of Southern California.
- Öztürk, B. (2005). *Case, Referentiality and Phrase Structure*. Netherlands: John Benjamins Publishing.
- Öztürk, B. (2006). Incorporation of Agents in Turkish. S. Yağcıoğlu, & A. C. Değer (Dü.), *Advances in Turkish Linguistics: Proceedings of the 12th International Conference in Turkish Linguistics* içinde (s. 235-248). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

- Park, K. (1992). Light verb constructions in Korean and Japanese. *Ph.D. dissertation*. University of North Carolina at Chapel Hill.
- Ritter, E., & Rosen, S. (1996). Strong and Weak Predicates: Reducing the Lexical Burden. *Linguistic Analysis* 26, 29-62.
- Rosen, S. T. (1989). Argument Structure and Complex Predicates. *PhD thesis*. Brandeis University.
- Sato, Y. (1993). Complex Predicate Formation with verbal nouns in Japanese and Korean: argument transfer at LV. *Ph.D.* University of Hawaii.
- Savary, A., Ramisch, C., Cordeiro, S., Vincze, V., & Candito, M. (2018). *The parseme shared task on automatic identification of verbal multiword*. 11 19, 2022 tarihinde PARSEME 1.1: <http://parsemefr.lif.univ-mrs.fr/parseme-st-guidelines/1.1/?page=home> adresinden alındı
- Sebba, M. (1987). *The Syntax of Serial Verbs*. John Benjamins.
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 19-39.
- Traugott, E. C., & Dasher, R. B. (2001). *Regularity in Semantic Change*. California: Cambridge University Press.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. 04 17, 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Uçar, A. (2007). Eylemde Çokanlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler. *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, (s. 137-145). Mersin.
- Underhill, R. (1979). *Turkish Grammar*. Cambridge: MIT Press.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim, Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Vahedi-Langrudi, M. M. (1996). The Syntax, Semantics and Argument Structure of Complex Predicates in Modern Farsi. *PhD Dissertation*. University of Ottawa.
- Vardar, B. (2007). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. b.). İstanbul: Multilingual.

Wierzbicka, A. (1982). Why Can You Have a Drink When You Can't *Have an Eat?

Language(58), 753-799.

Wurmbrand, S. (2003). Twotypes of Restructuring-Lexical vs. Functional. *Lingua*(114),

991–1014.

ÖZET

Katkısız eylemler, kendi başlarına bir anlamsal içeriğe ve sözdizimsel üye yapısına sahip olmayan eylemlerdir. Genellikle yüklemcil bir ad ile birleşerek katkısız eylem yapılarını oluştururlar. Türkçede *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *yap-*, *ver-* gibi eylemler geleneksel dilbilgisi kitaplarında genellikle yardımcı eylemler olarak adlandırılmış ve bu eylemlerin bir isimle birleşerek birleşik eylemler meydana getirdiği belirtilmiştir. Ancak bu eylemlerin anlamsal farklarının bulunmasının yanı sıra tümceye sağladıkları anlamsal katkısızlık derecesi açısından da farklılıkları mevcuttur.

Türkçede katkısız eylemlerin tanımlanması, sözlüksel eylemler olarak betimlenmesi, cümle düzeyindeki üye yapısı, bu yapıların konusal ilişkileri ve bu eylemlerin tespit edilmesinde kullanılacak ölçütlerin belirlenmesi konusu günümüze kadar tam olarak aydınlanmış değildir. Bununla birlikte bu eylemlerin ve bu eylemlerle kurulmuş yapıların sınıflandırılması, nasıl oluştuğu, yardımcı eylemler ve deyimlerden farkı, yapısal özellikleri ve sözlüksel olarak ele alınıp alınmadığı gibi konular ayrıntılı olarak incelenmemiş, görüş birliğine varılamamıştır. Bundan dolayı bu çalışmada katkısız eylemler, önceki araştırmalardan farklı olarak kapsamlı ve çok yönlü bir biçimde ele alınmıştır. Türkçenin biçimbilim, sözdizim, anlambilim ve sözlükbilim düzlemlerinden hareketle “Türkçede Katkısız Eylem Yapıları” tespit edilip, betimlenmesi ile alanyazına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: katkısız eylemler, katkısız eylem yapıları, karmaşık yüklem, biçimbilim, sözdizim, anlambilim.

ABSTRACT

Light verbs are verbs that do not have a semantic content and syntactic member structure on their own. They usually combine with a predicative noun to form light verb structures. In Turkish, verbs such as *et-*, *eyle-*, *kil-*, *ol-*, *yap-*, *ver-* are generally called auxiliary verbs in traditional grammar books and it is stated that these verbs combine with a noun to form compound verbs. However, in addition to their semantic differences, these verbs also differ in terms of the degree of semantic contribution they provide to the sentence.

The definition of light verbs in Turkish, their description as lexical verbs, their argument structure at the sentence level, the thematic relations of these structures and the criteria to be used in identifying these verbs have not been fully clarified until today. In addition, issues such as the classification of these verbs and the structures formed with these verbs, how they are formed, how they differ from auxiliary verbs and idioms, their structural features and whether they can be handled lexically have not been examined in detail and no consensus has been reached. Therefore, in this study, unlike previous studies, light verbs are analyzed in a comprehensive and multifaceted manner. It is aimed to contribute to the literature by identifying and describing “Light Verb Constructions in Turkish” based on morphology, syntax, semantics and lexicography of Turkish.

Keywords: light verbs, light verb constructions, complex predicates, morphology, syntax, semantics.

TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER DİZİNİ

A

ad + eylem, 4, 8, 13, 24, 25
ad + eylem birleşmesi, 4
adsıl (nominal), 20
ana eylem (main verb), 6, 10, 25
anlambilim (semantic), 2, 66, 72
anlamsal ağartma (semantic bleaching),
6
*artzamanlı dilbilim (diachronic
linguistic)*, 6

B

*bağımlı yardımcı eylemler (bound
auxiliary)*, 12
*bağımsız yardımcı eylemler (free
auxiliary)*, 4, 12
baş (head), 5, 14, 15, 50
belirtme durumu, 30
birleşik eylemler (compound verbs), 4, 13
birleşimsellik (compositionality), 6
*bulanık eylem eylemleri (vague action
verb)*, 20, 29, 57, 58, 62, 63, 64

Ç

çok anlamlı yapısı (polysemic structure),
25
çokanlamlılık (polysemy), 1, 29

D

delexical verb (sözcüksel eylem), 4
derlem temelli (corpus based), 8
deyimler (idioms), 2, 22, 23, 51, 61

E

edici (agent)f, 1, 33, 53, 60, 62
edilgenleştirme (passivazition), 29
ek (suffix), 6, 9, 13, 33, 57, 60
eksik yüklem (incomplete predicates), 25
empty verb (boş eylem), 5

eşdizimlilik (collocation), 1, 8, 10
etkilenen (patient), 33, 35
explicator verb (açıklayıcı eylem), 5
eylem önü (preverb), 30
eylemcil ad (verbal noun), 30

G

geçirimli (theta-transparent), 34, 65
geçişim (incorporation), 21, 70

H

hedef (goal), 27, 33, 35
*hesaplamalı dilbilim (computational
linguistics)*, 6

İ

ilgeç öbekleri (prepositional phrase), 33

K

kardeş (sister), 35
*karmaşık yüklem (complex
predicates)*, 8, 13, 14, 15, 22, 25, 26,
32
katkısız (light), 5
*katkısız eylem yapıları (light verb
construcation)*, 1, 2, 9, 15, 22, 26, 32,
34, 51, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 72
katkısız eylemler (light verbs), 1, 3, 4, 6,
7, 8, 9, 10, 20, 21, 26, 29, 30, 31, 33,
34, 36, 52, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 72
kipler (modals), 7
klitik (clitic), 6
konu (thema), 1, 9, 13, 33, 63
koşaç (copula), 11, 12
küçük eylem (v), 7, 26

L

light verb, 4, 7, 20, 29, 73

light verb (katkısız eylem), 5, 7

M

Minimalist Program, 7, 68

N

ne taşıma (wh movement), 30

nesne geçişimi (object incorporation),
21

Ö

özne geçişimi (subject incorporation), 21

R

rol yükleme (theta-marking), 34, 35, 65

S

semantically weak verb (anlamsal olarak zayıf eylem), 5

seri eylem yapıları (serial verb construction), 15

sözdizim (syntax), 2, 63, 65, 72

sözlükbilim (lexicology), 2, 66, 72

sözlüksel eylem (lexical verb), 10, 14, 16

suspended (askıya alma), 42

T

temel eylem (full verb), 2, 10, 11, 20, 27,
37, 41, 44, 46, 51, 54, 60, 61, 63

thin verb (hafif eylem), 5

Ü

üretici sözdizimi (generative grammar),
7

üye aktarımı (argument transfer), 18, 25,
34, 65

üye yapısı (argument structure), 2, 3, 18,
34, 63, 65, 72

V

V (eylem), 26

vector verb (vektör eylem), 4

Y

yapı dilbigisi (construction grammar),
26

yardımcı eylem (auxiliary verb), 2, 6, 14,
16, 41, 44, 59, 62, 63

yeniden yapılandırılmış yüklemeler (restructuring predicates), 15

yönetim ve bağlama kuramı (government and binding theory), 7

yüklem (predicate), 5, 6, 8, 11, 13, 14,
15, 22, 25

yüklemcil ad (verbal noun), 8, 27, 30, 31,
32, 35, 54, 56, 57, 61, 64, 65

yükseltme eylemleri (raising verb), 15,
17